https://doi.org/10.54809/jkss.viSpecial.108

Copyright © Open access article with CC BY-NC-ND 4.0

ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی كیمیابارانی هەڵەبجە لە ڕۆژنامەگەریی ئێرانیی دا
ڕۆژنامەی (كیهان) بە نموونە

پ.ی. د.كارزان محەمەد ئەحمەد

تەكنیكی میدیا- زانكۆی پۆلیتەكنیكی سلێمانی

karzan.ahmed@Spu.edu.iq

پوختە:

ئەم توێژینەوەیە (ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی كیمیابارانی هەڵەبجە لە ڕۆژنامەگەری ئێرانیدا- ڕۆژنامەی كیهان بە نموونە)، هەوڵدراوە تاوتوێی ئاستی بایەخ و چۆنییەتی ڕووماڵی كیمیابارانی هەڵەبجە لە ڕۆژنامەی (كیهان)ی فارسیی دا بكات. هەڵبژاردنی ڕۆژنامەی كیهان كە لە ساڵی (١٩٤٢ز)ەوە بەبەردەوامیی لە شاری تاران دەردەچێت، ڕۆژنامەیەكی ڕۆژانەی پڕتیراژ و بە ئەزموونی ئێرانە و، چەندین پەیامنێری ئامادەی ساتی جینۆسایدەكە بوون و، ڕووماڵی هەمەلایەنەیان كردووە و، هەواڵ و داتا و وێنەكانی ڕۆژنامەكە، بەشایەتحاڵێكی گرنگ بۆ تۆماری جینۆسایدی گەلی كورد دادەنرێت. دیارترین ئاستەنگیش، دەستڕانەگەیشتن بوو بەسەرجەم ژمارەكانی ڕۆژنامەكە بەشێوەی كواڵێتیی، لەهەمانكاتدا كەمیی توێژینەوەی ناخشیكاریی لەسەر بابەتی جینۆساید لە ڕۆژنامەگەریی بێگانەدا لەبارەی گەلی كورد. توێژینەوەكە لە میتۆدنامە و دوو باسی تیۆریی و پراكتیكیی پێكهاتووە. پرسیاری سەرەكیی توێژینەوەكە دەربارەی ناوەرۆكی بابەتەكانی ڕۆژنامەی (كیهان)ی فارسییە، كە ئایا لە چەند ڕەهەندەوە بایەخیداوە بە كیمیابارانی هەڵەبجە ؟ بۆ ئەو مەبەستەش، ناخشیكاریی بۆ كۆی بابەتەكانی ڕۆژنامەكە كراوە. سەبارەت بە هەڵسەنگاندنی جینۆسایدی هەڵەبجە لە دیدگای ڕێككەوتنامە نێودەوڵەتییەكانەوە، بەپێی پێوەرەكانی (پرۆتۆكۆلی ژنێڤ)ی ساڵی (١٩٢٥ز)، (كۆنڤاشیۆنی ڕێگەگرتن و سزادانی تاوانی جینۆساید- ١٩٤٨ز)، جاڕنامەی گەردوونیی مافەكانی مرۆڤی ڕێكخراوی نەتەوەیەكگرتووەكان-١٩٤٨ز و، چەندین ڕێككەوتنامەی تر، توێژینەوەكە سەلماندوویەتی كە كیمیابارانی هەڵەبجە لە خانەی جینۆساید دایە، چونكە كۆمەڵكوژیی مەدەنیی تیاداكراوە. لە بەشی پراكتیكدا، كیهان نموونەپشكنینی توێژینەوەكەیە، تاوتوێی كۆی ژمارەكانی (١) یەك مانگی ڕۆژنامەی (كیهان) كراوە، واتا لە ماوەی (١-٣١ فەروەردینی ١٣٦٧هـ.ش، ٢٠ی ئازار- ٢٠ی نیسانی ١٩٨٨ز)دا، ڕۆژنامەكە ڕووماڵێكی هەمەلایەنەی جینۆسایدی هەڵەبجەی لە ماوەی جەنگی عێراق-ئێران دا كردووە. بابەتەكانی پەیوەندییدار بە جینۆسایدی هەڵەبجە لەسەر بنەمای جۆر و ژانرەكانی ڕۆژنامەگەریی پۆلێنكراوە، كە بەگشتی (١٨٢) بابەتی جۆراوجۆری تێدایە. لە ڕووی ژانرەوە، هەواڵ بەرێژەی (٢٩,٦٧) لە بەپلەی یەكەمدایە، مانشێتی سەرەكی (٢١,٤٣٪) بە پلەی دووەم و نامە و بەیاننامەكان (١٢,٠٩٪) بەپلەی سێیەم و ڕاپۆرتەهەواڵ بەرێژەی (١١,٥٤) بەپلەی چوارەم دێت. هەروەها بابەتی دیدار و شرۆڤە و ستوون و وێنە و نەخشەشی لەخۆگرتووە. لە ئاستی بایەخدانی لاپەڕەكانی ڕۆژنامەش بەجینۆسایدی هەڵەبجە، لاپەڕەی یەك لە ڕۆژنامەكە بەپلەی یەكەم دێت. لە ڕووی ڕەهەندیشیەوە هەروەك بەپێی خشتە پۆلێنكراوە، بایەخدانی مرۆیی، سیاسیی و سەربازیی بە پلەی یەكەم تا سێیەم دێن. دەربارەی سەرچاوەی هەواڵ و بابەتەكانی ڕۆژنامەی (كیهان)، ئاژانسە ئێرانییەكان بەرێژەی (٥٣,٥٧٪) بەپلەی یەكەم و ئاژانسە نێودەوڵەتیی و پەیامنێرە تایبەتییەكانیش بە پلەی دووەم و سێیەم دێن. هەر لە توێژینەوەكەدا، بە خشتە جۆری هەڵوێست و هاوكاریی لەسەر ئاستی ناوخۆ و نێودەوڵەتان بۆ كیمیابارانی هەڵەبجە، ڕوونكراونەتەوە. لە ئەنجامی توێژینەوەكەدا، كۆمەڵێك خاڵ خراونەتەڕوو، كە دیارترینیان ناساندنی كیمیابارانی هەڵەبجەیە وەك جینۆساید، هەربۆیە ڕۆژنامەی (كیهان) لە ماوەی یەك مانگی نموونە پشكینینەكەدا، زۆرترین ژانری ڕۆژنامەگەریی (هەواڵ، ڕاپۆرت، دیدار...)ی تایبەتە بۆ جینۆسایدی هەڵەبجە. لە ڕاسپاردە و پێشنیازەكانی توێژینەوەكەدا، ئاماژەدراوە كە پێویستە میدیاكان بایەخی زیاتر بە شرۆڤەی تاوانەكانی دژ بەگەلی كورد بدەن، زۆرترین هەوڵی ئەكادیمیایی لەپێناوی توێژینەوەدا لە سەرجەم ڕەهەندەكانی دۆسیەی جینۆسایدی گەلی كورد بدرێت.

كلییلە وشەكان: جینۆسایدی هەڵەبجە، قوربانییانی جینۆساید، ڕۆژنامەی (كیهان) ی ئێرانیی، جەنگی عێراق- ئێران.

E-ISSN: 2790525-X
P-ISSN: 27905268

پێشەکیی:

تاوتوێی زانستییانە بۆ پەیامەکانی ئەو میدیایانەی کە بەشێوەی شایەتحاڵێك لە گەرمەی ڕووداوەکاندا، ڕووماڵی بەرفراوانی دۆسێ گرنگەکانی تاوانی دژەمرۆڤایەتییان کردووە، بە سەرچاوەی پڕ بەهای داتا و زانیاریی دادەنرێن بۆ نووسینەوەی مێژوو، بەتایبەتیی بۆ ئەو گەلە چەوساوانەی قوربانیی دەستی جینۆسایدن.

کارەساتی کیمیابارانی هەڵەبجە, کە بە یەکێك لە گەورەترین جینۆسایدە مرۆییەکانی سەدەی بیستەم دادەنرێت، لەقۆناغي کۆتایی جەنگی نێوان هەردوو دەوڵەتی عێراق-ئێران دا و لە ڕۆژی (١٦ی ئازاری ١٩٨٨ز)دا، لە لایەن فرۆکە جەنگییەکانی عێراق بە بۆمبی کیمیایی قەدەغەکراو بەجێهێنرا، بەوهۆیەوە بەپێی ئامارەکان نزیکەی (٥,٠٠٠) هەزار هاوڵاتی شەهیدبوون و ژمارەیەکی زیاتریش بریندار و ئاوارەی ئەودیو سنورەکان بوون. ئێستاش دواي تێپەڕینی (٣٣) ساڵ, کاریگەرییە کۆمەڵایەتیی و جەستەیی و ژینگەییەکانی لەسەر دانیشتووانی دەڤەرەکە هەر بەردەوامە.

هەتا ئێستا توێژینەوەی پێویست بەزمانی کوردیی سەبارەت بە داتا و زانیاریی ڕۆژنامەگەریی هەردوو لایەنی جەنگەکە لەسەر کارەساتی هەڵەبجە نەکراوە، لەکاتێکدا بە دۆکیومێنتی پڕبایەخ دادەنرێت بۆ تۆماری کارەسات و کاردانەوە مرۆیی و سیاسییەکانیشی، لەم rوانگەیەوە توێژەر هەوڵیداوە شرۆڤەی ناوەرۆکی ڕۆژنامەیەکی فەرمیی و پرتیراژی دەوڵەتی ئێران بکات، کە تا ماوەی یەك مانگی لە دوای ئەنجامدانی ئەو جینۆسایدەوە، لە سەرجەم لاپەڕەکانیدا rووماڵی جینۆسایدەکەی کردووە، زۆر زانیاریی و داتا و وێنە و نەخشەی تێدایە کە بۆ سەرلەنوێ نووسینەوەی مێژووی جینۆسایدەکە و کاریگەرییەکانی لەسەر ڕایگشتیی جیهانیی لە بەرامبەر دۆزی ڕەوای گەلی کورد، بە سەرچاوەیەکی گرنگی مێژوویی دادەنرێت.

لەم rوانگەیەوە، ئەم توێژینەوەیە لەسەر ڕەنگدانەوەی جینۆسایدی هەڵەبجە لە ڕۆژنامەیەکی پرتیراژ و فەرمیی (کیهان)ی فارسیی بەجێهێنراوە، هۆکاری هەڵبژاردنیش بۆ بابەتی توێژینەوەکە، دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕاستییەی کە لەو ساتەدا پڕتیراژترین ڕۆژنامەی ڕۆژانەی ئێرانیی بووە، کە ڕۆژانە لە ڕێگەی پەیامنێرە تایبەتییەکانییەوە، ڕووماڵی جینۆسایدی هەڵەبجە و قوربانییان و برینداارانی کردووە، هەواڵ و زانیاریی گرنگیشی سەبارەت بە ناردنی بەرکەوتووان بۆ وڵاتانی ئەورووپا و ئەمریکا و ڕەنگدانەوەی جینۆسایدەکەش لەسەر هەڵوێستی وڵاتان لەخۆگرتووە.

ئامانجی توێژینەوەکەش، شەنوکەوکردنی کۆی داتا و زانیاریی و بابەتەکانی ماوەی یەك مانگی ڕۆژنامەی (کیهان) ە لە دوای جینۆسایدەکەوە، هەوڵدراوە بە پشتبەستن بە میتۆدی زانستیی (شرۆڤەی ناوەرۆك)، تاوتوێی بابەتەکانی پەیوەندییدار بە جینۆسایدی هەڵەبجە بکرێت، پاشان ئەنجام و پێشنیازیش بخرێتەڕوو.

هەروەها لە پاشکۆی توێژینەوەکەدا، نموونەیەك لە دیارترین لاپەرەکانی ڕۆژنامەی (کیهان) بخەینەڕوو کە ڕووماڵی جینۆسایدی هەڵەبجە و ڕەهەندەکانیشی کردووە

باسی یەکەم: توێژینەوەکانی پێشوو، پاشخانی زانستیی و میدیایی و سیاسیی

١.توێژیینەوەکانی پێشوو

هەتا ئێستا ،چەند توێژینەوەیەکی هاوشێوە بەزمانی فارسیی کراون و، لەم توێژیینەوەیەدا هەوڵدراوە سوود لە میتۆد و داتاکانی وەربگیرێت، کە دیارترینیان بریتین لە:

-شرۆڤـەی ناوەرۆکـی رۆژنامـەی (کیهـان) سـەبارەت بـە جەنگـی ئێـران و عێـراق: ئـەم توێژینەوەیـە لەلایـەن (زەهـرا نـازری) بەزمانـی فارسـیی کـراوە، شرۆڤـەی ژمارەکانـی سـێ مانگـی رۆژنامـەی (کیهـان)ی کـردووە، لـە سـاڵی (٢٠٠٩ز) لـە گۆڤـاری (نگیـن) بڵاویکردۆتـەوە.

-(ئاریـا محەمـەد) سـاڵی (٢٠١١-١٣٩٠هـ.ش) نامەیەکـی ماسـتەری لەسـەر جینۆسـایدی هەڵەبجـە بـە میتـۆدی شرۆڤـەی نـاوەرۆك نووسـیووە و، پێشکەشـی زانکـۆی ئـازادی ئیسـلامی لـە شـاری تـاران کـردووە بە ناونیشـانی (بررسـی نسلکشـی در حقـوق بیـن المللـی بـا تأکیـد بـر قضیـه حلبچـه، پایاننامـه دوره کارشناسـی ارشـد، دانشـگاه ازاد اسـلامی واحـد تهـران مرکزی).

٢. چەمك و بنەماکانی جینۆساید

چەمکی جینۆساید:

(جینۆسـاید) (Genocide) وەك تاوانـی دژەمرۆیـی (Crime Against Humanity) هێنـدەی تەمەنـی مـرۆڤ و جەنگەکانـی بـە دێریـن دادەنرێـت، لـە ململانێـی ئیمپراتـۆر و دەوڵـەت و نەتـەوە و ئایینـە جۆراوجۆرەکانـی بـەر لـە زایینـەوە هەتـا ئێسـتاش، ئـەم تاوانـە بـە بەردەوامیـی هەرەشـەی لـە کۆمەڵگـەی مرۆیـی کـردووە.

لـە رووی زاراوەوە، چەمکـی جینۆسـاید (Genocide) لـە زمانـی یۆنانییـەوە وەرگیـراوە، (Genos) بـە مانـای رەگـەز و نەژادێکـی مرۆیـی و (Caedere) بـە مانـای لەناوبـردن و کوشـتن وراماڵینـی دێـت، یەکەمجـار زانـای بـە رەگـەز پۆڵۆنیایـی و هەڵگـری ناسـنامەی ئەمریکایـی پرۆفیسـۆر (رافایـل لیمکیـن) (Raphael Lemkin) زاراوەی (جینۆسـاید Genocide)ی بەکارهێنـا، ناوبـراو لـەو باوەڕەدایـە چەمکـی جینۆسـاید واتـا: لەناوبردنـی میللـەت یـا نەتەوەیـەك، بەپیلانێکـی بەرنامەرێـژ و بـە رەفتـاری توندوتیژانـە بەئامانجـی لەناوبردنـی بونیـادە بنەڕەتییەکانـی ژیانـی گروپێکـی میللیـی کـە بەمەبەسـتی لێکهەڵوەشـاندنی خـودی گروپەکـە دەکرێـت.(Lemkin, ١٩٤٤, p. ٧٩-٨٠)

بەپێـی پێناسـێکی تـر: جینۆسـاید بەربڵاوتریـن تاوانـی نێودەوڵەتییـە کـە بـە ئامانجـی لەناوبردنـی کـۆی میللەتێـك یـا چیـن و گروپێکـی میللیـی، نەتەوەیـی، نەژادیـی یـا مەزهەبیـی دەکرێـت. ئـەم دیاردەیـەش بـە درێژایـی مێـژوو بـەردەوام روویـداوە. (Sarkin, ٢٠٠٨, pp. ٣٣١-٣٣٢)

پێناسـێکی تـر بـۆ باشـتر ناسـاندنی جینۆسـاید بـە بـەراورد لەگـەڵ تاوانەکانـی تـر، دەستنیشـانکردنی جـۆر و شـێوازی ئەنجامدانـی جینۆسـایدە، بـۆ ئـەو مەبەسـتەش کۆنڤاشـیۆنی قەدەغـە و سـزادانی جینۆسـاید کـە سـاڵی (١٩٤٨ز) لەلایـەن نەتەوەیەکگرتووەکانـەوە پەسـەندکراوە، لـە مـاددەی (٢)دا بنچینەیەکـی یاسایی خسـتۆتەڕوو، تیایـدا هاتـووە کـە کوشـتنی بەکۆمـەڵ و رێگەگرتـن لـە زاووزێ و هاوشـێوەکانیان، دەچنـە خانـەی جینۆسـایدەوە (UN:Convention, ١٩٤٨).

لـە ڕوانگـەی ئـەم پێناسـانەوە، جینۆسـاید تاوانێکـی بەئەنقەسـت و بەرنامـەی پێشـوەختە بـۆ بەجێهێنانـی هەیـە، ئامانجەکەشـی لەناوبردنـی بنەمـا بنەڕەتییەکانـی ژیانـی میللەتێـك یـا لایەنێکـی ئایینیـی و ئیتنیکییـە. هەروەهـا، بۆچوونێکـی هاوبـەش لەسـەر تاوانـی جینۆسـاید بریتییـە لـە بوونی هـەردوو بنەمـای کوشـتنی بەکۆمـەڵ و بەرنامەرێژی بـۆ ئەنجامدانـی کـە ئامانجەکـەی لەناوبردنـی جەسـتەیی و سرینـەوەی تایبەتمەندییەکانیانـە.

قۆناغەکانی پیادەکردنی تاوانی جینۆسایدیش بریتین لە:

١-وێرانکردنی چوارچێوە و قەبارەی نیشتمانیی ئەو کۆمەڵە مرۆڤەی لەژێر چەوساندنەوەدان.

٢-گۆڕینی چوارچێوە و قەبارە نیشتمانییە وێرانکراوەکە بەو سیستەمەی کە جێبەجێکەرانی تاوانەکە دەیسەپێنن. (د.مارف عومەر گوڵ،٢٠٠٠، لا ٤٧)

تاوانە جەنگییەکانی دژ بە گەلی کورد بەدرێژایی سەدەی بیستەم، لە چوارچێوەی ئەو پێناس و بنەماباوەڕانەی (پرەنسیپانە) بۆ جینۆساید دەکرێن، دەچنە خانەی جینۆساید، بەڵام ئەمەش پێویستی بە شرۆڤە هەیە کە یەکێکە لە ئامانجە سەرەکییەکانی ئەم توێژینەوەیە.

سەبارەت بە رەهەندە یاساییەکانی جینۆساید، واتا ئەو بنەما گرنگانەی لە روانگەی یاسا نێودەوڵەتییەکانەوە وەك پێوەرێك بۆ جینۆساید هەن، شارەزایەکی بواری جینۆسایدی هەڵەبجە لەو باوەڕەدایە دۆسێی کیمیابارانی هەڵەبجە لە روانگەی ئەو یاسا نێودەوڵەتییانەوە، سەرجەم بنەماکان لە کردنی تاوانی جینۆساید دەرهەق بەو شارەدا هەیە، ئەوانیش بریتین لە:

-بنەمای یاسایی: بەپێی پرەنسیپە سەرەکییەکانی یاسای سزادان، تەنها ئەو رەفتارانە سزادەدرێن کە بەپێی یاسا بە تاوان دانرابن و سزایان بۆ دەستنیشان کرابێت. لە ساڵی (١٩٤٨)یشەوە رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان بەفەرمیی کۆنڤاشیۆنی قەدەغەکردنی کوشتاری بەکۆمەڵی وەك بنەمایەکی یاسایی بۆ سزادانی جینۆساید لەسەر ئاستی نێودەوڵەتیی داناوە.

-بنەمای ماددیی: تاوانی جینۆساید بەپێی ماددەی (٦)ی پەیڕەونامەی دادگای سزای نێودەوڵەتیی بە تاوان دانراوە.

-بنەمای مەعنەویی تاوان: یەکێك لە خەسڵەتە تایبەتییەکانی جینۆساید، جەختکردنەوەیە لەسەر لایەنی دەروونیی. (سید جعفر حسینی و دیگران، ١٣٩٨، ص ٢٦)

ئەمڕۆش لە یاسای سەرجەم وڵاتانی جیهان وێڕای ئەوەی کوشتنی بەئەنقەستی کەسێك یان گروپێك بەتاوان دادەنرێت، لەسەر ئاستی کۆمەڵگای نێودەوڵەتیی چەندین رێککەوتنامەی جیهانیی بۆ قەدەغە و سزادانی تاوانی جینۆساید پەسەندکراون و، لەلایەن دادگا نێودەوڵەتییەکانەوە پیادەدەکرێن، لەبەر ئەم هاوکۆلکەیەش (فاکتەر) هەر دۆسییەیەکی جینۆساید (بەتایبەتی جینۆسایدەکانی دژ بەگەلی کورد)، بۆ وەرگرتنەوەی مافە مادیی و مەعنەوییەکانی و، رێگەگرتنیش لە دووبارەبوونەوەی ئەو تاوانە مرۆییە، پێویستە بەتەواوەتیی شرۆڤەی یاسا و رێککەوتنامە نێودەوڵەتییەکانی جینۆساید بکەین.

٣. دۆسییەی کیمیابارانی هەڵەبجە، زەمینەسازیی بۆ جینۆسایدی گەلی کورد

بەرنامەڕێژیی دەوڵەتی عێراق بۆ دروستکردنی فشار لەسەر دەوڵەتی نوێی ئێران، بە ئامانجی وەرگرتنەوەی کەنداوی فارس، لە سەرەتادا بە هەڵوەشاندنەوەی پرۆتۆکۆلی جەزائیری ساڵی (١٩٧٥ز)١ی نێوان هەردوو وڵات

١ - ئەم پرۆتۆکۆلە لە ٦ی ئازاری ١٩٧٥ لەلایەن (سەدام حوسێن)ی جێگری سەرۆك کۆماری عێراق و (حەمەرەزاشا)ی ئێران بە ئامادەبوونی (هواری بۆمیدیەن)ی سەرۆکی جەزائیر لە جەزائیر مۆرکرا، تیایدا نیوەی کەنداوی فارس بەخشرا بە ئێران، شای ئێرانیش دەستی لە هاریکاریی شۆڕشی کورد هەڵگرت، بەوهۆیەوە شۆڕشی کورد نسکۆی هێنا.

گرنگترین ئامانجەکانی هەردوولا لەو رێککەوتنامە بریتی بوو لە:

- چارەسەری مەسەلەی پەنابەرانی کوردی عێراق.

- باشکردنی پەیوەندییە ئابوری و بازرگانییەکانی نێوان هەردوولا.

- دەستپێکردنەوەی گەشتە ئاسمانییەکانی نێوان ئێران و عێراق.

-رێگادان بە گەشتی بەکۆمەڵی زیارەتکارانی ئێرانی و عێراقی بۆ سەردانی مەزارە پیرۆزەکان.

دەستپێکرد. (ویلایتی، ١٣٧٦، ص ٣٧)

بـە پێـی ئـەو پەیماننامەیـە، دەوڵەتـی عێـراق لەپێنـاوی سـەرکوتکردنی شۆڕشـی کوردسـتان، بـە ناچارییـەوە نیـوەی کەنـداوی فارسـیی بـە رژێمـی شاهەنشـاهی ئێـران بەخشـیی. لەبەرامبـەردا، ئێـران کۆتایـی بـە پشـتیوانییکردنی شۆڕشـی کـورد هێنـا و سـنورەکانی داخسـت، ئامانجـی عێـراق هاتەدیـی و شـۆڕش دووچـاری نسـکۆ بـوو. هەربۆیـە لـە سیاسـەتێکی نوێـدا لەبەرامبـەر دەوڵەتـی نوێـی ئێـران، کـە تـازە لـە شاهەنشـاهییەوە سیسـتەمەکەی بـۆ کۆماریـی گۆڕابـوو، دەیویسـت سـەرلەنوێ هەژموونـی خـۆی بەسـەر کەنـداوی فارسـیی دا زاڵبـکات.

لەبـەر ئـەم هاوکۆلکانـە (فاکتـەر)، بـە فەرمانێکـی تایبەتیـی (سـەدام حوسـێن)ی سـەرۆك کۆمـاری ئـەو کاتـەی عێـراق، رۆژی (١٧ی ئەیلولـی ١٩٨٠ز) لـە بەیاننامەیەکـدا رێککەوتنامـەی جەزائیـری هەڵوەشـاندەوە و، پەلامارێکـی سـەربازیی کتوپڕیشـی بۆسـەر ئیـران دەسـتپێکرد، هەتـا مەرجەکانـی خـۆی بەسـەردا بسـەپێنێ. (طوالبـة، ١٩٨٤، ص٤٨.) عێـراق جەنگەکـەی بـە قادسـییەی دووەم٢ ناونـا و، ئیرانیـش لای خۆیـەوە بـە (بەرگـری پیـرۆز- دفـاع مقـدس) ناوزەدنکـرد. (محمـد درودیـان، ١٣٧٩، ص ٣٠).

دەستنیشـانکردنی سـاڵی (١٩٨٠ز) بـۆ هەڵگیرسـاندنی جەنـگ لەلایـەن دەوڵەتـی عێـراق، هاوکۆلکەکـەی (فاکتـەر) دەگەڕایـەوە بـۆ بەهێزبوونـی سـوپاکەی و قۆسـتنەوەی نائارامیـی دۆخـی ئێـران بەهـۆی رووخانـی دەسـەڵاتی شاهەنشـاهیی و هاتنەئـارای حکومەتێکـی تـازەوە، سـەدام لـەو بڕوایەدابـوو بـە ئاسـانیی دەتوانـێ بەهـۆی جەنگـەوە ئێـران ناچاربـکات هەتـا دەسـت لـە نیـوەی کەنـداوی فارسـیی هەڵبگرێـت کـە بـە پەیماننامـەی (جەزائیـر) وەریگرتبوو.

گەلـی کـورد لـە هـەردوو وڵاتەکـەدا، بەدرێژایـی مـاوەی سـاڵانی جەنـگ (١٩٨٠-١٩٨٨ز) رووبـەڕووی چەندیـن کارەسـاتی خوێنـاوی بـووەوە، بەتایبەتیـی کـە کوردسـتان بوبـووە گۆڕەپانێکـی گەرمـی جەنگـی هـەردوو دەوڵـەت، لەهەمـان کاتـدا دەرفەتـی بـۆ هێـزە شۆڕشـگێڕەکانی کوردیـش رەخسـاند هەتـا هێزەکانـی پێشـمەرگە بـە پشـتیوانی دانیشـتوانی گونـدەکان، رووبەرێکـی زۆری جوگرافیایـی کوردسـتان رزگاربکـەن، ئەنجوومەنـی خۆبەڕێوەبەریـش بـۆ کاروبـاری ژیانیـان پێکبهێنـن.

لـە مـاوەی جەنگـی هـەردوو دەوڵەتـی عێراق-ئێـران، هێـز و پارتـە کوردییەکانـی کوردسـتان وەك هاوپەیمانێکـی سـەربازیی، چەندیـن چالاکیـی هاوبەشـیان بـە شـێوەی سـەربەخۆ یـان بـە پشـتیوانی ئێـران دژ بـە سـوپای عێـراق بەجێهێنـاوە. دیارتریـن هاوپەیمانێتـی سـەربازییانەش، پلانـی ئازادکردنـی شـاری هەڵەبجـە و دەوروبـەری بـوو لـە بەهـاری سـاڵی (١٩٨٨ز)دا.

لـە روانگـەی پارتـە کوردییەکانـەوە، ئامانجـی سـەرەکیی بـۆ ئازادکردنـی شـاری هەڵەبجـە و ماڵینـی سـوپای عێـراق، کەمکردنـەوەی فشـاری زۆری سـەربازیی سـوپای عیـراق بـوو، کـە بەوپەڕیـی دڕندەییـەوە دەسـتیکردبوو بـە شـاڵاوی ئەنفـال بـۆ سـەر ناوچـە رزگارکراوەکانـی پێشـمەرگە، بەتایبەتـی بـۆ سـەر ناوچـەی سـورداش و دۆڵـی جافایەتیـی، کـە بـە بڕیـاری هاوپەیمانیـی حیزبـەکان، بڕیـاردرا لەسـەر ئازادکردنـی شـاری هەڵەبجـە. (ئەمیـن، ١٩٩٩، لا ١٤٤)

مەبەسـتی راسـتەوخۆی ئێـران لـە بەشـداریی پرۆسـەی گرتنـی شـاری هەڵەبجـە، سـەرەڕای ئامانجـە سیاسـییەکانی، لـە

-کردنەوەی سەرکونسوڵگەری ئێران لە کەربەلا و بەسرە و سەرکونسوڵگەری عێراقیش لە لە خوڕەمشەهر و کرماشان.

بۆ دەقی رێککەوتنامەکە بڕوانە: علی اکبر ویلایتی: تاریخ سیاسی جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول ١٣٧٦، ص ٣٧.

٢ - ناونانی ئەم جەنگە لەلایەن عیراقەوە بە قادسییەی دووەم، بۆ یادکردنەوەی جەنگی قادسییەی یەکەم بوو کە لە (١٦-١٩ تشرینی دووەمی ٦٣٦) ی زایینی لەلایەن سوپای عەرەب و فارسەوە ڕووی دا، سەرەنجام سوپای عەرەب بە سەرکردایەتی سەعدی کوڕی ئەبی وەققاس سەرکەوتنی بەدەست هێنا، سەدامیش دەیویست بە لاسایی ئەو جەنگە، سەرکەوتن بەسەر ئیراندا بەدەست بهێنێ.

رووی سـەربازییەوە بریتیبـوون لـە:
-ئازادکردنی شارۆچکەکانی هەڵەبجە، خورماڵ، سیروان، بیارە و تەوێڵە.
-زەمینەسازیی بۆ دەستبەسەرداگرتنی بەنداوی دەربەندیخان.
-داخستنی رێگای پاشەکشە لە سوپای عیراق لە سنوری پارێزگای سلێمانییەوە. (محمد درودیان، ١٣٧٦، ص ٢٢٢).
ئامانجـی ناڕاستەوخۆشـی لـەو نەخشـەیە، کەمکردنـەوەی فشـاری پەلامارەکانـی سـوپای عیـراق بـوو لـە بـەرەی باشـوور واتـا لـە شـارەکانی بـەسرە و فـاو. (ویلایتـی، چـاپ اول ١٣٧٦ـ ص ١٧٨) (بـۆ نەخشـە سـەربازییەکەی سـەیری وێنـەی ژمـارە ١ بکـە)
بـۆ پیادەکردنـی ئـەم ئۆپەراسـیۆنە سـەربازییە هاوبەشـە، سـەرجەم هێـزە کوردییەکانـی هەرێمـی کوردسـتان کـە تـازە بـوو بـوون بـە هاوپەیـمان، بـەم چەشـنەی خـوارەوە نەخشـەی ئازادکردنـی هەڵەبجەیـان داڕشـت:
-هێزەکانـی (ی.ن.ك) بەهاریکاریـی قـەرارگای رەمەزانـی ئیرانیـی، رەبایەکانـی پاسـەوانی تۆپخانـەی (دەڵەمـەڕ) بگـرن. هێزێکـی تـر بەشـێوەی نهێنیـی و پارتیزانیـی بـۆ نـاو شـاری هەڵەبجـە بچنـم هەتـا دەسـتبگرن بەسـەر هەنـدێ شـوێنی هەسـتیاری حیزبـی بەعـس دا. هەروەهـا ئەرکـی ئازادکردنـی بەرزاییەکانـی ئەشـکەهۆڵ و شنروێشـی گرتەئەسـتۆ.
-هێزەکانـی (حسـك) بـە هاریکاریـی قـەرارگای رەمـەزان، لـە پشـتەوەی هێزەکانـی عیـراق و لەسـەر سـنوری پـردی زەڵـم، بـۆ شـڵەژانی سـوپای عیـراق لـە کاتـی جێبەجێکردنـی نەخشـەی ئازادکردنـدا، چەنـد چالاکییـەك بەجێبهێنـن.
-هێزەکانـی (پ.د.ك) و (حسـك) بەهاوکاریـی قـەرارگای قودسـی ئێرانیـی و بەشـێك لـە قـەرارگای رەمـەزان، لـە لای باکـورەوە پەلامـاری شـاری هەڵەبجـە بـدەن.
- لـەلای باشـورەوە کـە قـەرارگای فەتحـی ئێرانیـی لێبـوو، لـەلای ناوچـەی نەورۆڵیـی و تەمورەژەنـان و (ملـەی دارێ) بـەرەو شـارۆچکەی سـیروان بچـن، ئـەم دوو هێـزە بگەنـەوە بـە یەکـتر و، پاشـان هێزەکانـی عێـراق کـە دەکەوتنـە پشـتی پـردی زەڵمـەوە هەتـا تەوێڵـە و شرام و پاڵانیـا و چیـای پەرۆنیـی گەمارۆبـدەن.
-بزووتنەوەی ئیسلامیی ئەرکی کاروباری لۆجستیکیی سەرجەم هێزەکانی پێسپێردرا. (حەمە سەعید، ٢٠١٤، لا ٧١)
نەخشەی ئازادکردنی هەڵەبجە، لەلایەن (شەوکەتی حاجی موشیر)ی فەرماندەی (ی.ن.ك)ەوە سەرپەرشتیدەکرا.
دوای جێبەجێکردنـی پرۆسـەکە بـە سـەرکەوتوویی، دانیشـتوانی هەڵەبجـە هەڵوێسـت و خۆشـحاڵیی خۆیـان دەربڕیـی، بـەڵام سـوپای عیـراق رێـژەی پەلامـار و تاوانەکانیـان لـە بەجێهێنانـی شـاڵاوی ئەنفـال لـە کوردسـتان کەمنەکـردەوە. لـە پەلامارێکـی کیمیابارانـی کتوپـڕدا، رۆژی (١٦)ی ئـازار نزیکـەی (٥٠) فڕۆکـە کـە هەریەکەیـان (٨) بۆمبـای (٥٠٠کگـم) ی کیمیاییـان هەڵگرتبـوو، کیمیابارانـی شـاری هەڵەبجەیـان کـرد. (السـامرائی، ١٩٩٧، ص ١٠٤)
(عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد)ی سەرپەرشـتیاری راسـتەوخۆی پەلامـارە کیمیاییەکـە، بـە باشـیی دەیزانـی ئـەو گازانـەی لـە پەلامـاری هەڵەبجـەدا بەکاریدەهێنـێ لـە هـەوا سـەنگینترە، بۆیـە سـەرەتا بـە تۆپبـاران دەسـتیپێکرد تـا خەڵـك بـۆ خۆپاراسـتن بچنـە نێـو پەناگـە و ژێرزەمیـن و کونەتەیـارە، پاشـان کیمیابارانـی کـردن هەتـا فریـای خۆڕزگارکـردن نەکـەون، ئـەم پەناگایانـە بـوون بـە «ژووری گاز»، واتـا وەك ئـەو ژوورانـەی کـە نازییـەکان پڕیاندەکـرد لـە دیـل و پاشـان بـە گازی خنکێنـەر دەیکوشـتن. (جـەی کیلـی، ٢٠١٢، لا ٧٩).
بەبـڕوای (پیتـەر گالبرێـس)ی چاودێـری ئەمریکایـی کە بـە فەرمی لەلایەن واشـنتۆنەوە ئەرکـی راگوێزانـی بەڵگەنامەکانی ئەنفـال و کیمیابارانـی لـە ئەسـتۆدابوو، لـەو باوەڕەدایـە: «عەلـی کیمیایـی بـە تاقیکردنـەوە مەرگبارەکانـی خـۆی، هەوڵیـدەدا بزانـێ کام چەکـی کیمیایـی زۆرتریـن کاریگەریـی هەیـە».(CBS News, ٢٠٠٣, Web)

بێگومـان ئـەم پەلامـارە کیمیاییـە، یەکەمیـن رەفتاریـی تاوانبارانـەی عێـراق نەبـوو لـە مـاوەی جەنگەکـەدا، بەڵکـو لـە دەسـتپێکی جەنگـی عێـراق - ئێـران بەتایبەتیـی لـە سـاڵانی (١٩٨٤-١٩٨٨ز)دا، دەوڵەتـی ئێـران پـتر لـە (٢٥٢) پەلاماریـی کیمیایـی عێراقـی بۆسـەر وڵاتەکـەی لـە rێکخـراوی نەتەوەیەکگرتـووەکان تۆمارکـردووە، دیارتریـن نمونـە بۆسـەر کوردسـتانیش پەلاماریی کیمیابارانـی رۆژی (٦ی تیـری ١٣٦٦هــ.ش، ٢٧ی حوزەیرانـی ١٩٨٧ز) بۆسـەر ناوچـەی شـاری سەردەشـت بـوو کـە نزیکـەی هـەزار کـەس برینـدار و شـەهیدبوون. (اردلان و مقـدم،١٣٩٤، ص ١٢٣).

لـە جینۆسـایدی هەڵەبجـەدا، هەرچەنـدە هەتـا ئێسـتا ئامارێکـی وردی ژمـارەی شـەهید و قوربانییـان و بەرکەوتـوان و ئـاوارەکان لەبەردەسـتدا نییـە، بـەڵام بەپێـی خەمڵاندنـەکان نزیکـەی (٥,٠٠٠) هـەزار هاوڵاتیـی شـەهید و زیاتـر لـەو ژمارەیـەش برینداربـوون، کـە هەتـا ئێسـتاش بەشـێك لـە بەرکەوتـوان لـە ژیانـدان و شـوێنەواری گازی کیمیایـی لەسـەر جەسـتەیان مـاوە.

گرنگتریـن پرۆسـەی میدیایـی بـۆ ئاگادارکردنـەوەی رایگشـتی جیهانیـی لـە جینۆسـایدی کیمیابارانـی هەڵەبجـە، هاتنـی دەیـان پەیامنێـری ئێرانیـی و جیهانیـی (بەتایبـەت میدیـای ئەوروپایـی) بـوو بـۆ رووماڵکردنـی هـەواڵ و بەدواداچـوون و وێنـە و ڤیدیـۆی قوربانیـان و بەرکەوتـوان لـە شـاری هەڵەبجـە و دەوروبـەری٣، رۆژنامـەی (کیهان)یـش لـە ریـزی ئـەو رۆژنامـە پڕتیراژانـەی ئێـران دا بـوو، کـە لـە سـەرەتاوە بەشـێوازێکی فـراوان رووماڵـی جینۆسـایدەکەی کـردووە، لەم روانگەیـەوە وەك نموونەپشـکنینێک (سـامپڵ) بـۆ ئـەم توێژینەوەیـە دەستنیشـانکراوە و شرۆڤـەی ناوەرۆکـی بابەتەکانـی لـە بەشـی دووەمـدا دێـت.

٤. جینۆسایدی هەڵەبجە لەبەر رۆشنایی رێککەوتنامە نێودەوڵەتییەکاندا

بەدرێژایـی مێـژووی کۆمەڵـگای مرۆڤایەتیـی، جۆرەهـا رێککەوتنامـەی ئاشـتیی لەنێـوان دوو وڵات یـان زیاتردا بەسـتراوە، هەڵکشـانی رێـژەی قوربانییانـی مەدەنیـی لـە جەنگەکانـدا، بـووە بـە مایـەی هاندانـی کۆمەڵگـەی نێودەوڵەتیـی لەپێنـاوی بەسـتنی رێککەوتنامـەی جۆراوجـۆر بـۆ پاراسـتنی گیانـی هاوڵاتییـان و قەدەغەکردنـی چەکـی کوشـندە لـە یەکلاکردنـەوەی ململانێکانـدا، کـە زۆرجـار خەڵکـی مەدەنیـی دەبنـە قوربانیـی.

لـەم روانگەیـەوە یەکەمیـن هەوڵـی نێودەوڵەتیـی، کـە چەندیـن وڵات بەشـێوەیەکی فەرمیـی تیایـدا بەشـداربن بـۆ رێگەگرتـن لـە بەکارهێنانـی چەکـی قەدەغەکـراو، لـە سـاڵی (١٨٧٤ز)دا لەژێـر نـاوی (کۆنڤاشـیۆنی برۆکسـل بـۆ مـاف و یاسـاکانی جەنـگ) پەسـەندکرا، گرنگتریـن بەندەکانـی رێککەوتنامەکـە سـەبارەت بـە قەدەغەکردنـی بەکارهێنانـی کەرەسـتەی ژەهراویـی لـە جەنگـدا بـوو. (The Brussels Convention ١٨٧٤)

درێژەکێشـانی تاوانەکانـی جەنـگ و کوشـتاری مەدەنیـی لـە مـاوەی یەکـەم جەنگـی جیهانیـی (١٩١٤-١٩١٨ز) کـە مرۆڤایەتـی کارەسـاتی گـەورەی بەخۆوەبینـی، بەتایبەتـی بەهـۆی بەکارهێنانـی چەکـی ژەهراویـی و قەدەغەکـراو، بـوو بـە مایـەی کۆدەنگیـی لـە نێـوان چەندیـن دەوڵەتـی زلهێـز بـە ئامانجـی خۆپارێزیـی لـە چەکـی کیمیایـی و ژەهراویـی، لـە ئەنجامـدا لـە سـاڵی (١٩٢٥ز)دا (پرۆتۆکۆلـی جنێـڤ) پەسـەندکرا و هـەردوو وڵاتـی عێـراق و ئێرانیـش ئیمزایـان لەسـەر کـرد. (UN website ,١٩٢٥,Geneva Protocol)

لـەدوای کۆتاییهاتنـی دووەم جەنگـی جیهانیـی، هەوڵـە نێودەوڵەتییـەکان بـۆ پرۆتسـتۆ و قەدەغەکردنـی جینۆسـاید

٣ - توێژەر بەشێکی زۆری ئەو رۆژنامە و گۆڤارە جیهانییانەی کۆکردۆتەوە و سەرلەنوێ بەچاپی گەیاندوون کە دەربارەی کیمیابارانی هەڵەبجە نوسراون و چوار جار چاپ کراونەتەوە، بۆ زانیاریی زیاتر:

-د.کارزان محەمەد: جینۆسایدی هەڵەبجە لە میدیا نێودەوڵەتییەکاندا، چاپی چوارەم، سلێمانی، ٢٠٢٠ز

لەسـەر ئاسـتی جیهـان، بـە بڕیارێکـی نەتەوەیەکگرتـووەکان (UN) لـە سـاڵی (١٩٤٦ز)دا بەشـێوەیەکی فەرمیـی هاتـە ئـاراوە. لـەم بڕیارنامەیـەدا داوای لـە سـەرجەم وڵاتانـی جیهـان کـرد، هەتـا بـە یاسـا رێگـە لـە جینۆسـاید بگـرن و سـزای تاوانبارانیـش بـدەن. (UN website ,١٩٤٦ ,The Crime of Genocide)

بـە پشتبەسـتن بـەم بڕیارنامەیـەش، رێکخـراوی نەتەوەیەکگرتـووەکان پرۆگرامـی دامەزراندنـی (کۆنڤاشـیۆنی رێگەگرتـن و سـزادانی تاوانـی جینۆسـاید)ی لـە سـاڵی (١٩٤٨ز)دا پەسـەندکرد، پێکهاتـووە لـە (١٩) بەنـد و پێشـەکییەکی کـورت و هەتـا سـاڵی (١٩٩٦) پـتر لـە (١١٥) وڵات بـوون بـە ئەنـدام.

لـە مـاددەی یەکەمـدا جینۆسـایدی وەك تـاوان ناسـاند، لـە مـاددەی دووەمیشـدا جۆرەکانـی جینۆسـایدی خسـتۆتەڕوو: مەبەسـت لـە جینۆسـاید، هـەر یەکێـک لـەو رەفتارانـە دەگرێتـەوە وەك:

-کوشتنی ئەندامانی گروپێك.

-زیانگەیاندنی توند بە تەندرووستیی جەستەیی یا دەروونیی ئەندامانی گروپێك.

-بـە ئەنقەسـت, گروپێـك لەبـەردەم هەلومـەرج و دۆخـی ژیانێکـی نەشـیاودا دابنرێـن، کـە سـەرئەنجام ببێـت بەمایـەی لەناوبردنـی جەسـتەی بـە تەواوەتیـی یاخـود بەشـێکی.

-ئەو هەنگاوانەی بە مەبەستی رێگەگرتن لە لەدایکبوون و زاووزێی ئەو گرووپە بەجێدەهێنرێت.

-گواستنەوەی ناچارییانەی مناڵان لە گروپێکەوە بۆ گروپێکیتر. (UN website ,١٩٤٨ ,the Crime of Genocide)

هەروەهـا مـاددەی (٣) ی ئـەم پەیماننامەیـە، چوارچێوەیەکـی یاسـایی گرنگـی نێودەوڵەتییـە، بـۆ رێگرییکـردن لـە تاوانـی جینۆسـاید، لـە مـاددەی (٣)دا جەخـت لەسـەر سـزادانی جینۆسـاید و پلاندانـان و بزوانـدن و هەوڵـدان بـۆ بەجێهینانـی ئـەم تاوانانـە کراوەتـەوە.

بـە پشتبەسـتن بەمادەکانـی ئـەم رێککەوتنامەیـە، لـە جینۆسـایدی هەڵەبجـەدا سـەرجەم جۆرەکانـی تاوانکاریـی کـراوە. هـەردوو بڕگـەی دووەم و سـێیەمی مـادەی دووەم، هەتـا ئێسـتاش کاریگەرییەکانـی لەسـەر دانیشـتوانی هەڵەبجـە بـە شـێوازی جۆراوجـۆر دەبینرێـت.

پەسـەندکرانی جاڕنامـەی گەردوونـی مافەکانـی مـرۆڤ لـە (١٠)ی کانوونـی یەکەمـی سـاڵی (١٩٤٨) لەلایـەن رێکخـراوی نەتەوەیەکگرتووەکانـەوە، رێوشـوێنێکی یاسـایی گرنـگ بـوو بـۆ دەستنیشـانکردنی پرەنسـیپەکانی مافـی مـرۆڤ کـە هیـچ دەوڵەتێـك مافـی پێشـێلکردنی نییـە.

لـە پرەنسـیپانەی جـاڕی گەردوونـی مافەکانـی مرۆڤـدا کـە نزیکـەی تـەواوی مافەکانـی مرۆڤـی لەخۆگرتـووە، لەبەنـدی (٥)دا هاتـووە: «هییـچ مرۆڤێـك ئـازار و ئەشـکەنجە نادرێـت و رەفتـاری توندوتیـژ و دڕندانـە و ئابڕووبەرانـەی لەگەڵـدا ناکرێت».

پێشـێلی مافەکانـی مـرۆڤ لـە دۆسـییەی جینۆسـایدی هەڵەبجـە، بـە ئاشـکرا بـە بەزاندنـی سـەرجەم ئـەو مافـە مرۆییانـەش دادەنرێـت، کـە لـە جاڕنامـەی گەردوونیـی بـۆ مافەکانـی مـرۆڤ دا جەختیـان لەسـەر کراوەتـەوە.

سـەبارەت بـە قەدەغـەی بەکارهێنانـی چەکـی کیمیایـی، بەهـۆی گەشەسـەندنی تەکنەلۆژیـای چەکـی بایۆلۆژیـی و کوشـندە لەسـەر ئاسـتی وڵاتانـی زلهێـزی جیهـان و فرۆشـتنی بـە وڵاتـە هاوپەیمانەکانیـان، سـەرلەنوێ بـوو بـە مایـەی هاندانـی رێکخـراوی نەتەوەیەکگرتـووەکان هەتـا لـە سـاڵی (١٩٧١ز) بـە ئامانجـی چاکسـازیی لـە پرۆتۆکۆلـی (١٩٢٥ز) ی جنێـڤ، لـە سـاڵی (١٩٧٢ز) کۆنڤاشـیۆنی چەکـە بایۆلۆژییـەکان (BWC)٤ی پەسـەندکرد لەپێنـاوی قەدەغەکردنـی

4-The Biological Weapons Convention (BWC):
https://www.un.org/disarmament/ar/biological-weapons/

بەکارهێنانـی ئـەو چەکـە دژە مرۆییانـە.
بـە گشـتیی، سـەرجەم ئـەو تاوانانـەی لـەم ڕێککەوتنامانـەدا ئاماژەیانپێـدراوە، بەشـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ لە ئۆپەراسـیۆنی سـەربازیی بـۆ سـەر شـاری هەڵەبجـە و کیمیابارانکردنیـدا دەبینرێـت، ئەمـەش پاسـاوێکی گرنگـی یاسـایی بـوون کـە لەناوخـۆی عێـراق دا، دادگایـەك بـۆ دادگایـی تاوانبارانـی دۆسـێکە دامەزرێـت، بـە پشتبەسـتن بـە ڕێککەوتنامـە نێودەوڵەتییەکانیـش تاوانبـارە سـەرەکییەکان بەتایبـەت (عەلـی حەسـەن ئەلمەجیـد) ڕووبـەڕووی سـزای لەسـێدارەدان بـووەوە، بـەڵام هەتـا ئێسـتا مافـە یاسـاییەکانی هەڵەبجـە نەهێنراوەتەدیـی کـە قەرەبووکردنـەوەی قوربانییـان و زیانلێکەوتووانـە. لـەم ڕوانگەیـەوە، تۆمـاری دیکۆمێنتاریـی جینۆسـاید بـە تایبەتـی ئـەو ڕاستییانەی کـە لـە میدیاکانـدا تۆمارکـراون، بەڵگەنامەگەلێکـی گرنگـن کـە لـە ئێسـتا یاخـود لـە ئاینـدەدا، کـورد داوای مافـی قەرەبووکردنـەوە لـە دەوڵەتـی عێـراق بـکات.
توێـژەر بـۆ تاوتوێـی دیکۆمێنتێکـی گرنگـی جینۆسـایدی هەڵەبجـە، داتـا و بابەتەکانـی ڕۆژنامـەی (کیهـان)ی بـە نموونـە وەرگرتـووە، هەتـا لـە ڕێـی میتۆدێکـی زانسـتییەوە، ڕەهەنـد و لایەنـە جۆراوجۆرەکانـی ئـەو دیکۆمێنتـە گرنگـە شرۆڤـە بکات.

باسی دووەم: میتۆدنامە

یەکەم: ناونیشانی توێژینەوە:
ئـەم توێژینەوەیـە بەناونیشـانی (ڕەنگدانـەوەی جینۆسـایدی کیمیابارانـی هەڵەبجـە لـە ڕۆژنامەگـەری ئێرانیـی دا- ڕۆژنامـەی –کیهـان- بـە نموونـە)، شرۆڤەیەکـە بـۆ ڕوومالّـی ڕۆژنامەگەریـی لەبـارەی دۆسـییەی جینۆسایدی هەڵەبجـە و ڕەنگدانـەوەی لـە ژانرەکانـی ڕۆژنامەگەریـی فارسـیی دا بەتایبەتـی ڕۆژنامـەی (کیهـان).

دووەم: کێشە و پرسیاری توێژینەوەکە
پرسـیاری سـەرەکیی توێژینەوەکـە، هەوڵـدراوە بەشـێوازێکی زانسـتیی وەڵامبدرێتـەوە، کـە بریتییـە لـە: «ئایـا هەتـا چەنـد ڕۆژنامەگەریـی ئێرانیـی بایەخیـداوە بـە جینۆسـایدی هەڵەبجـە؟»
لەبـەر ڕۆشـنایی پرسـیاری سـەرەکیی توێژینەوەکەشـدا، کۆمەڵێـك پرسـیاری تـر هـەن کـە هەوڵـی وەڵامدانەوەیەکـی زانسـتییانە و دیکۆمێنتداریـان دەدەینـەوە، ئـەو پرسـیارە لاوەکییانـەش بریتیـن لـە:
-ئاسـتی بایەخدانـی ڕۆژنامـەی (کیهـان) وەك ڕۆژنامەیەکـی بەئەزمـوون و پڕتیـراژی فەرمیـی بـە جینۆسـایدی هەڵەبجە، چۆن بـووە؟
-ڕۆژنامەی (کیهان) لە چەند ڕەهەندەوە ڕوومالّی جینۆسایدی (هەڵەبجە)ی کردووە؟
-لـە ڕووی هونـەری ڕۆژنامەگەرییـەوە، ڕێـژە و فراوانیـی ژانرەکانـی نووسـین (هـەواڵ، مانشـێت و مانشـێتەهەواڵ، ڕاپـۆرت، وتـار، گفتوگـۆ، یاداشـت، وێنـە)ی تایبـەت بـە جینۆسـایدی هەڵەبجـە چەنـدە؟
-ڕۆژنامەکـە بـۆ ڕوومالّـی جینۆسـایدی هەڵەبجـە، بـە کام سـەرچاوە (ناوخـۆ، بیانیـی) پشتیبەسـتووە؟ هەتـا چەنـد پەیامنێـر و ڕۆژنامەنووسـانی خـۆی بـۆ دەڤەرەکـە نـاردووە؟
-ڕۆژنامـەی (کیهـان) چـۆن باسـی لێکەوتـە و کاریگەرییەکانـی جینۆسـایدی هەڵەبجـەی لەسـەر بەرکەوتـووان و ئـاوارەکان کـردووە؟
-پۆلێنی بابەتەکانی پەیوەندییدار بە جینۆسایدی هەڵەبجە لە ڕۆژنامەی (کیهان).

-ڕۆژنامەی (کیهان)، کام بواری تایبەت بە جینۆسایدی هەڵەبجەی بەرجەستەتر کردووە؟

سێیەم: بایەخی توێژینەوەکە

شرۆڤەی ڕۆژنامەگەریی بیانیی، کە چۆن ڕووماڵی دۆسییەکانی جینۆسایدی کوردیان کردووە، بە سەرچاوەیەکی گرنگ دادەنرێن بۆ سەرلەنوێ نووسینەوەی مێژووی نەهامەتییەکانی گەلی کورد لە ڕێگەی میدیای نووسراو، بەتایبەتی ئەو میدیایانەی کە موڵکی کورد نین، بەڵام دۆکیومێنت و بەڵگەی گرنگن بۆ تۆماری جینۆسایدی گەلی کورد لە کات و ساتی خۆیدا.

چوارەم: ئامانجەکانی توێژینەوەکە

بە مەبەستی گەیشتن بە کۆمەڵێك ئەنجامی گرنگ، توێژەر کۆمەڵێك ئامانجی دیاریکردووە:

١-زانینی ئاستی بایەخدانی ڕۆژنامەگەری ئێرانیی (کیهان بە نموونە) بە جینۆسایدی کیمیابارانی هەڵەبجە بە ژمارە و داتا.

٢-خستنەڕووی سەرجەم ئەو ژانرە ڕۆژنامەگەرییانەی لەم ڕۆژنامەیەدا تایبەتن بە جینۆسایدی هەڵەبجە (وەك: هەواڵ و ڕاپۆرت، وتار، مانشێتی سەرەکیی، وێنە و فۆتۆستۆریی...).

٣- هەتا چەند جینۆسایدی هەڵەبجە لە بابەتەکانی ڕۆژنامەکەدا ڕەنگدانەوەی هەبووە.

٤-شرۆڤەی ئەو بابەتانەی پەیوەندییدارن بەجینۆسایدی هەڵەبجە کە بۆ نووسینەوە و تۆماری مێژوویی لە بواری ڕۆژنامەگەرییدا جێگەی بایەخن.

پێنجەم: جۆر و میتۆدی توێژینەوەکە

ئەم توێژینەوە جۆرییە (Qualitative)ە، بە پشتبەستن بە میتۆدی ناخشیکاریی (content analysis)، هەوڵدەدات لە ڕووی پێوانەی یەکە و جۆرەوە، تەوەرە و دەستەکانی بابەتی توێژینەوەکە شرۆڤەبکات.

سوودیش لە شێوازەکانی (دیدار و هەڤپەیڤین) و (ڕێگای تێبینیکردن)یش وەرگیراوە.

شەشەم: بواری توێژینەوەکە

کۆمەڵگە و سنووری توێژینەوەکە بەسەر سێ بواری گرنگدا پۆلێنکراون:

١-بواری شوێن: لەساتی ڕوودانی کیمیابارانی هەڵەبجەدا، ڕۆژنامەنووسانی ئێرانیی لە شوێنی کارەساتەکەد، سەرقاڵی گواستنەوەی هەواڵەکانی جەنگ بوون، یەکێك لەو ڕۆژنامانەش کە لە ڕووی دەستپێشخەرییەوە لە ڕیزبەندی یەکەمدایە، ڕۆژنامەی (کیهان)ە کە لە شاری (تاران)، هەتا ئێستاش بەتیراژێکی فراوان چاپ و بڵاودەکرێتەوە. لەهەمانکاتدا توێژەر جینۆسایدی کیمیابارانی شاری هەڵەبجە و دەنگوباسی قوربانییان و بەرکەوتە و ئاوارەکانی وەك نموونەپشکنیین (سامپڵ)ی توێژینەوەکە هەڵبژاردووە لە هەردوو ڕووی (جوگرافیایی و مەعنەویی)یەوە. مەبەست لە (جوگرافیایی) بریتییە لە خودی هەواڵ و بابەتەکانی پەیوەست بە شاری هەڵەبجە لە ساڵی (١٩٨٨ز)دا، مەبەستیش لە مەعنەویی واتە ڕووماڵی دەنگدانەوەی جینۆسایدەکە لەسەر ئاستی جیهان کە لە ڕۆژنامەکەدا تۆمارکراوە.

٢-بواری کات: لە ڕووی کاتەوە ڕۆژانی (١-٣١ فەروەردینی ١٣٦٧هـ.ش، ٢٠ی ئازار-٢٠ی نیسانی ١٩٨٨ز) (١ی ئاب تا ٣١ی تشرینی دووەمی ساڵی ٢٠١٤) بۆ توێژینەوەکە دەستنیشانکراوە کە ماوەی گەرمی ڕووماڵی هەواڵ و بابەتی ڕۆژنامەگەریی ئێرانیی بەتایبەتی ڕۆژنامەی (کیهان)ە، سەبارەت بە جینۆسایدی هەڵەبجە و قوربانییەکانی.

٣-بواری مرۆیی:

شیکار و شرۆڤەی بابەتە جۆراوجۆرەکانی پەیوەندییدار بە قوربانییان و بەرکەوتووانی جینۆسایدی هەڵەبجە کراوە، ئەویش لە ڕێگەی تاوتوێی ناوەرۆکی سەرجەم ژمارەکانی (١) یەك مانگی ڕۆژنامەی (کیهان).

حەوتەم: شێوازی وەرگرتنی نموونەپشکنیین (سامپڵ) و قەبارەکەی

لەم لێکۆڵینەوەیەدا پشتبەستراوە بە میتۆدی سەرژمێریی بۆ وەرگرتنی نموونەپشکنیین (سامپڵ)، لایەنی ئەرێنیی ئەم شێوازەش لەوەدایە: گرفتی وەرگرتنی نموونەپشکنیینی هەڵە ناهێڵێت، بەو هۆیەوە ئەنجامی توێژینەوەش کەمتر دووچاری گرفتی لایەندارێتیی دەبێتەوە. (دانیل رایف، ١٣٨١، ص ٩٤-٩٥).

لەم ڕوانگەیەوە توێژەر هەوڵیداوە بۆ چارەسەری هەردوو گرفتی (لایەندارێتری) و (ئەگەری وەرگرتنی نموونەپشکنیینی هەڵە)، پشتبەستێ بە (ڕێبازی نموونەوەرگرتنی سەرژمێریی) بۆ نمونەکانی توێژینەوەیەکە.

شێوازی کۆکردنەوەی داتا: سەرەتا سەرجەم ژمارەکانی ڕۆژنامەی (کیهان) لە ماوەی دیاریکراوی توێژینەوەکەدا، بەپێی ژمارە و کاتی دەرچوونی ڕیزبەندکراون، پاشان کۆدگوزاریی بۆ سەرجەم بابەتەکانی کراوە و، ئەو بابەتانەی پەیوەندییدارن بە جینۆسایدی هەڵەبجە دەستنیشانکران، بەپێی پرۆگرامی تایبەت بە ئامار لە زانستیی کۆمەڵایەتییدا (SPSS)٥ بەپێی ژمارە و ڕێژە، هەڵاوێرد و پۆلێنبەندییکراون.

هەروەها بۆ بەئامارکردنی داتا و ڕێژەکانیش، ڕێبازی (کای سکوێر) بۆ دەستنیشانکردن و خستنەڕووی پەیوەندیی نێوان گۆڕاوەکان بەکارهێنراوە.

هەشتەم: ئاستەنگەکانی توێژینەوەکە

هەر توێژینەوەیەك بەپێی سرووشت و ناوەڕۆکەکەی، کۆمەڵێك ئاستەنگی لەبەردەمدایە، ئەم توێژینەوەیەش چەند گرفتێکی هەبوو کە گرنگترینیان دەستڕانەگەیشتن بوو بە ئەرشیفی ڕۆژنامەگەریی ئێرانی، بەجۆرێك کە سەرجەم ژمارەکانی ڕۆژنامەکە بەشێوەیەکی درووست لەخۆبگرێت.

نۆیەم: ڕاستیی و جێگیریی

بەئامانجی دڵنیابوون لە پابەندێتیی بە شرۆڤەی زانستیی و گونجاندنی لەگەڵ بابەتی توێژینەوەکە، سەرەتا بڕگەکانی پەیوەندییدار بە ناخشیکاریی بابەتی توێژینەوەکە، بە پشتبەستن بە (ڕواڵەتەڕاستیی- الصدق الظاهری) لەلایەن دوو پسپۆڕی میدیای فارسییەوە هەڵسەنگێنرا٦ و بە پێی پێویست سەرنجەکانیان بەهەندوەرگیراون. پاشان بە بەکارهێنانی هاوکێشەی هۆڵستیی، ڕێژەی ڕاستییەکە دەرهێنراوە و لە ڕووی زانستییەوە ڕێژەکەی پەسەندە.

٥- Statistical Package for Social Sciences.

٦ - ئەم دوو پسپۆڕەی ڕۆژنامەگەریی فارسیش بریتی بوون لە بەڕێزان (د.موجتەبا ئەمیری مامۆستای ڕۆژنامەگەریی لە زانکۆی تاران، د.مەهدی سدقی پسپۆڕی ڕۆژنامەگەریی لە تاران).

-جێگیریی:

بـە ئامانجـی دەستنیشـانکردنی ئاسـتی جێگیریـی (الثبـات)ی ناخشـیکارییەکە لـە رێگـەی کاتـەوە، بـە شـێوازی دووبارەکردنـەوە و هـەر بـە هاوکێشـەی (هۆڵسـتیی)، رێـژەی (٩٦٪)ی بەدەسـتهێنا، کـە ئاسـتێکی پەسـەندکراوە.

-بەکارهێنانی شیکاری ئاماریی:

توێـژەر، هاوکێشـەیەکی ژمێرەیـی گونجاویـی بەکارهێنـاوە کـە بریتییـە لـە دووبارەبوونـەوە و رێژەی سـەدیی، بەشـێوەی خشـتەی ئامـار بـە پێـی یەکـە و دەسـتە و دووبارەبوونـەوە و رێـژەی سـەدیی، خراونەتـەڕوو.

بەشی کرداریی: رەنگدانەوەی جینۆسایدی کیمیابارانی هەڵەبجە لە رۆژنامەی (کیهان)ی ئێرانیی دا

ناساندن:

رۆژنامـەی (کیهـان) بـە ئاراسـتەیەکی سیاسـی، ئابـوری و کۆمەڵایەتییـەوە بـە یەکێـك لـە پرئەزموونتریـن و بەتەمەنتریـن رۆژنامەکانـی ئێـران دادەنرێـت، یەکەمیـن ژمـارەی لـە (٣ی خـوردادی ١٣٢١هــ.ش، ٩ی ئایـاری ١٩٤٢ز) واتـا لـە سـەردەمی حکومڕانـی پەهلەویـی دووەمـدا بەشـێوەی رۆژانـە دەرچـووە، خـاوەن ئیمتیازەکـەی (عەبدولرەحـمان فەرامـەرزی) بـوو. (صـدری طباطبائـی، جلـد اول، ١٣٧٨، ص ٥٩٠).

لـە مـاوەی کارکردنیـدا، چەندینجـار بەهـۆی هەلومەرجـی سیاسـی یاخـود بڵاوبوونـەوەی هـەواڵ و وتـارەوە لـە سـەردەمی پەهلەویـی دووەمـدا، رووبـەڕووی داخسـتن بۆتـەوە بـە تایبەتـی لـە سـاڵانی (١٩٤٢ز، ١٩٤٣ز)دا. (ابوترابیـان، ١٣٦٦،ص ١٣٥)

رۆژنامـەی (کیهـان) هەتـا ئێسـتا بەردەوامـە لـە بڵاوبوونـەوە، ناوەنـدی سـەرەکیی لـە شـاری (تـاران)ە، بەقەبـارەی (١٢) لاپـەرە (٢٢٩٢٨) ژمـارەی تـا کۆتایـی سـاڵی (٢٠٢١ز) لێدەرچـووە. سـایتە فەرمییەکەشـی بریتییـە لـە (https://kayhan.ir).

رۆژنامەی (کیهان) و بایەخدان بە جینۆسایدی هەڵەبجە

رۆژنامەگەریـی لـە هـەردوو وڵاتـی عێـراق و ئێـران دا، بـە تایبەتـی لـە مـاوەی جەنگـی هەشـت ساڵەی نێوانیانـدا، سـەرجەمیان رووماڵـی بەرەکانـی جەنگیـان دەکـرد بەئامانجـی پشـتیوانییکردنی دەوڵەتەکانیـان.

رۆژنامـەی (کیهـان) کـە لـە دەیـەی هەشـتای سـەدەی رابـردوودا، بـە یەکێـك لـە رۆژنامـە پرتیـراژە فەرمییـەکان دادەنـرا، رۆژانـە دەیـان پەیامنێـری لـە ناوچـە سەرسـنوورییەکانی هـەردوو وڵاتـدا، سـەرقاڵی گواسـتنەوەی هـەواڵ و وێنـەی جەنـگ بـوون.

لـە سـەرەتای بەرنامەرێژیـی بـۆ ئازادکردنـی شـاری هەڵەبجـە لەلایـەن هێـزە کوردییەکانـی کوردسـتانی باشـوور بـە بەشـداریی دەوڵەتـی ئێـران، چەندیـن پەیامنێریـی رۆژنامـەی (کیهـان) هـاوکات لەگـەڵ ئـەو نەخشـە سـەربازییەدا، ئەرکـی گواسـتنەوەی هـەواڵ و وێنەکانیـان لـە ئەسـتۆدا بـووە. هـەر بۆیـە لـە سـەرەتای ئازادکردنـی شـاری (هەڵەبجـە) دا هەتـا کیمیابارانـی شـارەکە و دەربەدەرکردنـی دانیشـتوانەکەی، یەکەمیـن رۆژنامەیـە کـە بـە شـێوەیەکی فـراوان رووماڵـی جینۆسـایدەکەی کـردووە. لـەم روانگەیـەوە، پۆلێنـی بابەتەکانـی پەیوەندیـدار بـە جینۆسـایدی هەڵەبجـە، وامـان دەستنیشـانکرد کـە بەشـێوەیەکی زانسـتی، بـە پشتبەسـتن بـە میتـۆدی ناخشـیکاریی یاخـود شـیکاری نـاوەرۆك بێـت.

خاڵێکی گرنگ کە جێگەی بایەخە، هەندێ لەو هەواڵ و بابەتانە پتر لە ژانرێکی رۆژنامەنووسییان لەخۆگرتووە، هەربۆیە پۆلێن و دەستنیشانکردنی رێژەکان بەپێی کرۆکی بابەتەکان جێبەجێکراون.

یەکەم: پۆلێنی بابەتەکانی تایبەت بە جینۆسایدی هەڵەبجە لەسەر بنەمای ژانرەکانی رۆژنامەگەریی

توێژەر دوای رووماڵی وردی سەرجەم لاپەرەکانی رۆژنامەی (کیهان)، بابەتەکانی پەیوەندییدار بە جینۆسایدی هەڵەبجە، لەسەر بنەمای جۆر و ژانرەکانی رۆژنامەگەریی پۆلێنکردووە، بە گشتیی (١٨٢) بابەتی جۆراوجۆری تێدایە.

رێژەی هەواڵی تایبەت بە جینۆسایدی هەڵەبجە لە رۆژنامەی (کیهان)دا بە بەراورد لەگەڵ ژانرەکانی تری رۆژنامەگەریی، بە پلەی یەکەم دێت و (٥٤) هەواڵی جۆراوجۆری لەخۆگرتووە کە رێژەی (٢٩,٦٧٪)کۆی بابەتەکان پێکدێنێت. ئەمەش ئاماژەیە بۆ بایەخی هەواڵ لە رۆژنامەگەریی سەردەمی جەنگدا.

هەروەها (مانشێتی لاوەکیی) یاخود (مانشێتەهەواڵ)ی پەیوەندییدار بە هەڵەبجە، کە لە لاپەرە یەك دا بڵاوکراوەتەوە، بەرێژەی (٢١,٤٣٪) لە پلەی دووەمدایە.

پاشان نامە و بەیاننامە و کۆنفراسی میدیایی کە لە رۆژنامەکەدا بڵاوکراوەتەوە، بەرێژەی (١٢,٠٩٪) و لە پلەی سێیەمدایە.

راپۆرتەهەواڵ کە بەشێوەیەکی تێروتەسەلتر زانیاریی وردی لەخۆگرتووە، بە رێژەی (١١,٥٤٪)ی کۆی بابەتەکانە و لە پلەی چوارەمدایە.

هەروەها چەندین ژانری تری وەك (مانشێتی سەرەکیی لاپەرە یەك، دیدار و چاوپێکەوتن، سەروتار و وتار، شرۆڤە، ستوون، یاداشتی رۆژانە، وێنە و نەخشە، ژانری شیعر و ئەدەب) لە پلەی پێنجەم تا دوانزدەیەمدان کە دەربارەی جینۆسایدی هەڵەبجەن. هەروەك لە خشتەی ژمارە (١)دا خراونەتەڕوو.

خشتەی ژمارە (١)

جینۆسایدی هەڵەبجە و ژانرەکانی تری رۆژنامەی کیهان

جۆر	دووبارەبوونەوە	رێژەی سەدیی	پلەبەندیی
هەواڵ	54	%29.67	یەکەم
مانشێتی لاوەکیی لاپەرە یەك	39	%21.43	دووەم
نامە و بەیاننامە و کۆنفرانسی رۆژنامەگەریی	22	%12.09	سێیەم
راپۆرتەهەواڵ	21	%11.54	چوارەم
دیدار و چاوپێکەوتن	13	%7.14	
سەروتار و وتار	3	1.65%	
شرۆڤە	1	0.55%	
ستوون	1	0.55%	
یادداشتی رۆژانە	8	%4.39	
وێنە و نەخشە	14	7.69%	

مانشێتی سەرەکیی لاپەرە یەك	3	%1.65	
ژانری شیعر و ئەدەب	3	1.65%	
کۆی گشتیی و ڕێژە	182	%100	

دووەم: ئاستی بایەخدانی لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی (کیهان) بە جینۆسایدی (هەڵەبجە)

لە زانستی ڕۆژنامەگەرییدا، بەهای بابەت پەیوەندیی ڕاستەوخۆی بە لاپەڕەکانی ڕۆژنامەوە هەیە و لاپەڕەی یەکەم بە گرنگترین لاپەرە دادەنرێت.

لە پۆلێنی لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی (کیهان)دا بەپێی بایەخدانیان بە جینۆسایدی هەڵەبجە، دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە سەرجەم لاپەڕەکان گرنگییان پێداوە. لاپەڕە (یەك) کە بەبایەخترین لاپەڕەی ڕۆژنامەیە، لە (١٧) ژمارەدا ،بە جۆرەها ژانری هەواڵ و مانشێت و وێنە، بایەخیداوە بە جینۆسایدی هەڵەبجە و بە ڕێژەی (١٥,٧٤٪) لە پلەی یەکەمدایە. هەروەها لە لاپەڕە (سێ)ی (١٧) ژمارەدا، وەك تەواوکەری لاپەڕە (یەك)ی ڕۆژنامەی (کیهان)، هەر لە پلەی یەکەمدایە.

هەروەها لە لاپەڕە (دوو)ی (١٦) ژمارەی ڕۆژنامەکەدا، هەواڵ و ڕاپۆرتی سەبارەت بە جینۆسایدی هەڵەبجە تێدایە، بەو هۆیەوە بە ڕێژەی (١٤,٨١٪) و بە پلەی دووەم دێت.

بەگشتیی لە کۆی ژمارەکانی ماوەی (١) یەك مانگی ڕۆژنامەی (کیهان) کە بە نموونە پشکنینی (سامپڵ) توێژینەوەکە دەستنیشانکراوە، بابەتی جۆراوجۆر لە دووتوێی لاپەڕەکانی تریدا دەربارەی شەهیدان و بەرکەوتووانی جینۆسایدی هەڵەبجە و کاردانەوەکانی، بڵاوکراوەتەوە.

لە خشتە (٢)دا، ئاستی بایەخی لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی (کیهان) بە بابەتی توێژینەوەکە ڕوونکراوەتەوە.

خشتەی ژمارە (٢)

ئاستی بایەخی لاپەڕەکانی ڕۆژنامەی (کیهان) بە جینوسایدی هەڵەبجەوە

ژ	لاپەڕە	دووبارەبوونەوە	ڕێژەی سەدیی
	یەك	17	15.74%
	دوو	16	14.81%
	سێ	17	15.74%
	چوار	5	4.63%
	پێنج	1	0.92%
	شەش	4	3.70%
	حەوت	2	1.85%
	هەشت	3	2.78%
	نۆ	4	3.70%
	دە	6	5.56%
	یانزدە	2	1.85%
	دوانزدە	6	5.56%

	سیانزدە	4	3.70%
	چواردە	6	5.56%
	پانزدە	9	8.34
	دوالاپەڕە	6	5.56%
	ژمارە و ڕێژەی سە د یی	108	100%

سێیەم: ڕەهەندەکانی بایەخدان بە جینۆسایدی هەڵەبجە

سەرجەم ئەو بابەتە جۆراوجۆرانەی لە ڕۆژنامەی (کیهان)دا دەربارەی جینۆسایدی هەڵەبجە و کاردانەوەکانی بڵاوکراوەتەوە، بایەخیان بە لایەنێك یاخود چەند ڕەهەندێکی جینۆسایدەکە داوە. بۆ نمونە راپۆرتەهەواڵێك چەندین بابەتی فرەرەهەندی دەربارەی لایەنەکانی جینۆسایدەکە لەخۆگرتووە.

لە پرۆسەی سەرنجدان و شرۆڤەی ناوەرۆکی بابەتەکاندا، بایەخدان بەکاریگەرییە پزیشکی و تەندروستییەکان لەسەر بەرکەوتووان لە پلەیە یەکەمدا بوو بەڕێژەی (٢٥,٨٢٪). ئاماژەدان بە چالاکییە دیبلۆماسییەکان بۆ بەجینۆسایدناساندنی دۆسییەی هەڵەبجە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی، لە پلەی دووەمدا بوو بەڕێژەی (٢٢,٥٣٪). هەروەها بڵاوکردنەوەی بابەتی مرۆیی وەك ئاوارەبوون و دەربەدەری و پێشێلی بنەماکانی مافی مرۆڤ لە جینۆسایدی هەڵەبجەدا، لە پلەی سێیەم و بەریژەی (١٩,٢٣٪) بوو.

خستنەڕووی لایەنە سیاسی و سەربازی و ئابورییەکانی جینۆسایدی هەڵەبجەش لە ڕۆژنامەی (کیهان)دا، لە ریزبەندی چوارەم تا شەشەمدا بوو.

پۆڵێنی ڕەهەندەکانی بایەخدان بە کیمیابارانی هەڵەبجە لە ڕۆژنامەی (کیهان)، لە خشتەی ژمارە (٣)دا ڕوون کراوەتەوە.

خشتەی ژمارە (٣)

ڕەهەندەکانی بایەخدان بە جینۆسایدی هەڵەبجە

بابەت	ژمارە	ڕێژەی سەدیی دووبارەبوونەوە	پلەبەندیی
مرۆیی	٣٥	٪١٩,٢٣	سێیەم
سیاسیی	٣٢	٪١٧,٥٨	چوارەم
سەربازیی	٢٤	٪١٣,١٩	پێنجەم
پزیشکیی	٤٧	٪٢٥,٨٢	یەکەم
دیبلۆماسیی	٤١	٪٢٢,٥٣	دووەم
ئابووریی	٣	٪١,٦٥	شەشەم
ژمارە و ڕێژە	١٨٢	٪١٠٠	

چوارەم: سەرچاوەی هەواڵ و داتا میدیاییەکانی ڕۆژنامەی (کیهان)

سەرچاوەی هەواڵ و زانیاریی و وێنەکانی پەیوەندییدار بە جینۆسایدی هەڵەبجە و، ڕووماڵی کاردانەوەکانی لەسەر ئاستی جیهان، لە ڕۆژنامەی (کیهان)دا جۆراوجۆرن. بە ڕێژەی (٪٥٣,٥٧)ی هەواڵەکانی لە ئاژانسە ئێرانییەکان

وەرگرتووە و بە پلەی یەکەم دێت، هۆکارەکەشی بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە لەکاتی جەنگەکەدا ئاژانسەکان وەك ئەرکێکی حوکومیی ڕووماڵی ڕووداوەکانیان بۆ سەرجەم ڕۆژنامە فەرمییەکان کردووە.
بەڕێژەی (٣٦,٤٣٪)ی هەواڵەکانی (کیهان) کە تایبەتن بە کاردانەوەی هەڵەبجە لەسەر ئاستی جیهان، لە ئاژانسە نێودەوڵەتییەکانی وەرگرتووە و بەپلەی دووەم دێت.
هەروەها بەڕێژەی (١٠٪)ی هەواڵەکانیش، لەلایەن پەیامنێرانی خودی ڕۆژنامەکەیە و بەپلەی سێیەم دێت. سەیری خشتەی ژمارە (٤) بکە.

خشتەی ژمارە (٤)

سەرچاوەی هەواڵ و داتاکانی ڕۆژنامەی (کیهان)

سەرچاوە	ژمارە	دووبارەبوونەوە	پلەبەندیی
ئاژانسە ئێرانییەکان	75	53.57%	یەکەم
میدیا و ئاژانسە نێودەوڵەتییەکان	51	36.43%	دووەم
هەواڵنێری تایبەت	14	10%	سێیەم
ژمارە و ڕێژە	140	100%	

پێنجەم: جۆری هاوکاریی مرۆیی بۆ قوربانیانی جینۆسایدی هەڵەبجە

کاردانەوەی جینۆسایدی هەڵەبجە لەسەر ڕایگیشتیی جیهان و ئێران یش، سەرباری شەپۆلێکی ناڕەزایی دژ بەو کارەساتە مرۆییە، هاوکاریی جۆراوجۆر پێشکەشکراوە بە قوربانییان و بەرکەوتووان.
بە پێی ڕووماڵی ڕۆژنامەی (کیهان)، بە ڕێژەی (٣٧,٥٪)ی هاوکارییەکە چارەسەری پزیشکیی بووە بە تایبەت بۆ برینداران و بەپلەی یەکەم دێت. بە ڕێژەی (٢٣,٨٦٪)ی کۆکردنەوەی هاوکاریی مرۆیی و پزیشکیی بووە و بە پلەی دووەم دێت.
بە ڕێژەی (١٣,٦٤٪) ناردنە دەرەوەی بەرکەوتووان بۆ چارەسەر بۆ وڵاتانی ئەورووپا و چەند دەوڵەتێکی تر. بە ڕێژەی (١٠,٢٣٪)جۆری هاوکارییەکە سەردان و پشکنینی بەرکەوتووان بووە، بە ڕێژەی (٧,٩٥٪) پێشکەشکردنی یارمەتیی دارایی و بە ڕێژەی (٦,٨٢٪)ڕاهێنانەوەی کۆمەڵایەتیی و دەروونیی بەرکەوتووان و ئاوارەکان بووە. سەیری خشتەی (٥) بکە.

خشتەی ژمارە (٥)

هاوکاریی مرۆیی بۆ قوربانیانی جینۆسایدی هەڵەبجە

جۆری هاوکاریی	ژمارە	دووبارەبوونەوە و ڕێژەی سەدیی	پلەبەندیی
چارەسەری پزیشکیی	33	37.5%	یەکەم
کۆکردنەوەی هاوکاریی مرۆیی و پزیشکیی	21	23.86%	دووەم

ناردنــەدەرەوەی بەرکەوتــووان بــۆ چارەســەر	12	13.64%	سێیەم
سەردان و پشکنینی بەرکەوتووان	9	10.23%	
هاوکاریی دارایی	7	7.95%	
راهێنانــەوەی کۆمەڵایەتیــی و دەروونیــی	6	6.82%	
ژمارە و رێژە		100%	

شەشەم: پۆلێنی هەڵوێست و هاوسۆزیی نێودەوڵەتیی بۆ (هەڵەبجە)

تۆمارکردنــی هەڵوێســت و بڕیــاری دەوڵــەت و دامــەزراوە نێودەوڵەتیــی و لۆکاڵییــەکان لــە سەرتاســەری جیهانــدا ســەبارەت بــە جینۆسایدی هەڵەبجــە، ئەرکێکــی گرنگــی رۆژنامەگەرییــە هەتــا ببێتــە داتــا و شــایەتحاڵێکی گرنــگ بــۆ نووســینەوەی مێــژوو.

لــەم rوانگەیــەوە رۆژنامــەی (کیهــان)، لــە رێگــەی پەیامنێــران و ئاژانســە جیهانییەکانــەوە ئامــاژەی بــە هەڵوێســتی دەوڵــەت و لایەنــە فەرمییــەکان داوە.

بــە رێــژەی (٢٢,٣٠٪)ی هەڵوێســتەکان بــۆ پرۆتســتۆی جینۆســایدی هەڵەبجــە، دەوڵەتــە فەرمییــەکان و باڵیۆزانــی وڵاتانــی جۆراوجــۆری دەرەوەی یەکێتــی ئەورووپــا بــووە و بەپلــەی یەکــەم دێــت. بــە رێــژەی (١٦,٩٠٪)ی هەڵوێســتەکان لــە لایــەن وڵاتانــی یەکێتــی ئەورووپــا بــوون. بــە رێــژەی (١٤,٨٦٪) لەلایــەن تیــم و رێکخــراوە پزیشــکییەکانەوە بــووە و بــە پلــەی ســێیەم دێــت.

پۆلێنــی هەڵوێســتەکانی تریــش، بــە پێــی rووماڵــی رۆژنامــەی (کیهــان) بــەم چەشــنە بــووە: بــە رێــژەی (١٠,١٤٪) رێکخــراوە نێودەوڵەتییــەکان، بــە رێــژەی (٨,٧٨٪) حیــزب و رێکخــراوە لۆکاڵییەکانــی وڵاتــان، بــە رێــژەی (٥,٤٠٪) نەتەوەیەکگرتــووەکان، بــە رێــژەی (٥,٤٠٪) لەلایــەن کەســایەتییە ناسراوەکانــەوە، بــە رێــژەی (٤,٧٣٪) لایەنگــران و دڵســۆزانی مافــی مــرۆڤ، بەرێــژەی (٣,٣٨٪) بەیاننامەکانــی دەوڵەتــی ئەمریــکا، بــە رێــژەی (٢,٧٠٪) پارلەمانــی وڵاتانــی دەرەوەی یەکێتــی ئەورووپــا، بــە رێــژەی (٢,٠٣٪) کۆمەڵگــەی نێودەوڵەتیــی، بــە رێــژەی (٢,٠٣٪) ناوەنــدە ئەکادیمییەکان و بەرێــژەی (١,٣٥٪) دامــەزراوە ئاینییــە مەســیحییەکان بــوون. ســەیری خشــتەی ژمــارە (٦)بکــە.

خشتەی ژمارە (٦)

لایەنی هەڵوێست بۆ جینوسایدی هەڵەبجە

دەوڵەت و لایەنەکان	ژمارە	دووبارەبوونەوە
دەوڵەتــە فەرمییــەکان و نوێنەرانیــان (دەرەوەی یەکێتــی ئەورووپا و ئەمریــکا)	٣٣	٪٢٢,٣٠
کۆمەڵگای ئەورووپایی	٢٥	٪١٦,٩٠
هەڵوێســتی تیــم و رێکخــراوە پز یشــکییە کا ن	٢٢	٪١٤,٨٦
رێکخراوە نێودەوڵەتییەکان	١٥	٪١٠,١٤
حیزب و رێکخراوە لۆکاڵییەکانی وڵاتان	١٣	%٨,٧٨
نەتەوەیەکگرتووەکان	٨	%5.40

کەسایەتییەکان	٨	%5.40
لایەنگران و دڵسۆزانی مافی مرۆڤ	٧	٪٤,٧٣
ئەمریکا	٥	%٣,٣٨
پارلەمانـی وڵاتـان (دەرەوەی یەکێتـی ئەورووپـا و ئەمریـکا)	٤	%2.70
کۆمەڵگای نێودەوڵەتیی	٣	٪٢,٠٣
ناوەندە ئەکادیمییەکان	٣	٪٢,٠٣
دامەزراوە ئاینیە مەسیحییەکان	٢	٪١,٣٥
ژمارە و رێژە	١٤٨	٪١٠٠

حەوتەم: پۆلێنی هەڵوێست و هاوسۆزیی ناوخۆی ئێران بۆ (هەڵەبجە)

رۆژنامـەی (کیهـان) بەشـێوەیەکی فەرمیـی و رۆژانـە، تۆمـاری هەڵوێسـتی جۆراوجـۆری لـە ناوخـۆی ئێـران لەبەرامبـەر جینۆسـایدی هەڵەبجـەدا کـردووە.

بـە رێـژەی (٣٤,٣٨٪)ی هەڵوێسـتەکان لەلایـەن بەرپرسـانی حوکومیـی و دیبلۆماسـیی و نوێنەرانـی دەوڵـەت لـە دەرەوە بـووە و بـە پلـەی یەکـەم دێـت. بـە رێـژەی (١٢,٥٪)ی هەوڵـەکان، ناردنـی بەیاننامـە و داخوازیـی بـووە بـۆ وڵاتانـی جیهـان و بەپلـەی دووەم دێـت. بەرێـژەی (٩,٣٧٪) کۆکردنـەوەی هاوکاریـی مرۆیـی و پزیشـکیی بـووە بـۆ قوربانییـان. بەرێـژەی (٦,٢٥٪)ی هەڵوێسـتەکان لەلایـەن پارلەمـان و مەجلیسـی شـورای وڵاتـەوە بـووە. رێکخـراوە خێرخوازیـی، مرۆیـی و ژینگەپارێـزەکان و وتـار و بەیاننامـەی کەسـایەتییە ئایینیەکانیـش، هەریەکەیـان بـە هەمـان رێـژە بـووە.

هەروەهـا هاوسـۆزیی وەك (مەراسـیم و ماتەمینـی گشـتیی، وتـاری ناوەنـدە ئاینیـی و کەمینـە ئایینیـی و نەتەوەییـەکان، بەیاننامـەی رێکخـراوە پیشـەییەکان) هەرکامیـان بـە رێـژەی (٤,٦٩٪)ی کـۆی نارەزایەتییـەکان پێکهێناوە.

زانکـۆ و ناوەنـدە ئەکادیمیاییەکانیـش بـە دوو چالاکـی بـە رێـژەی (٣,١٢٪) و سـازکردنی دوو خۆپیشـاندانی جەماوەریی بەرێـژەی(٣,١٢٪)ی لـە کـۆی هەڵوێسـتەکان پێکدێـن. سـەیری خشـتەی (٧) بکە.

خشتەی ژمارە (٧)

هاوسۆزیی و هەڵوێست لە ناوخۆی ئێران بۆ جینوسایدی هەڵەبجە

دەوڵەت و لایەنەکان	ژمارە	دووپیارەبوونەوە
هەڵوێستی بەرپرسانی حوکومیی و دیبلۆماسیی	22	%34.38
بەیاننامە و داخوازیی بۆ وڵاتانی جیهان	8	%12.5
کۆکردنەوەی هاوکاریی مرۆیی و پزیشکیی	6	%9.37
پارلەمان و مەجلیسی شورا	4	%6.25
رێکخراوە خێرخوازیی، مرۆیی و ژینگەپارێزەکان	4	%6.25
وتار و بەیاننامەی کەسایەتییە ئایینیەکان	4	%6.25
مەراسیم و ماتەمینی گشتیی	3	%4.69
ناوەندە ئاینییەکان	3	%4.69
کەمینە ئایینیی و نەتەوەییەکان	3	%4.69

بەیاننامەی رێکخراوە پیشەییەکان	3	%4.69
زانکۆ و ناوەندە ئەکادیمییەکان	2	%3.12
خۆپیشاندانی جەماوەریی	2	%3.12
ژمارە و رێژە	٦٤	%100

هەشتەم: خۆپیشاندان و چالاکیی رایگشتیی کوردانی تاراوگە بۆ جینۆسایدی هەڵەبجە:

هەڵوێستەکانی کوردانی تاراوگە بۆ هاوسۆزیی لەگەڵ جینۆسایدی هەڵەبجە و، پرۆتستۆی تاوانی دەوڵەتی عێراق، لە رۆژنامەی (کیهان)دا بۆ مێژوو تۆمارکراون.

بەپێی تاوتوێی هەواڵ و زانیارییەکانی رۆژنامەی (کیهان)، کوردانی تاراوگە لە بەریتانیا بە سازدانی (٥) چالاکی بەرفراوان بە رێژەی (٢٥٪)ی کۆی چالاکییەکانی دژ بە دەوڵەتی عێراقیان سازداوە و بەپلەی یەکەم دێت. کوردانی ئاوارە لە وڵاتانی (ئەمریکا، نەمسا، ئیتاڵیا) هەرکامیان بەئەنجامدانی (٣) چالاکیی، بە رێژەی (١٥٪)ی چالاکییەکانیان بۆ پرۆتستۆی جینۆسایدی هەڵەبجە سازداوە. هەروەها کورد لە وڵاتانی (سوێد، ئەڵمانیا) بە رێژەی (١٠٪) و کورد لە وڵاتانی نەرویج و تورکیا بەرێژەی (٥٪)ی کۆی چالاکییەکانیان سازداوە. سەیری خشتەی ژمارە (٨).

خشتەی ژمارە (٨)

چالاکیی کوردانی تاراوگە بۆ جینۆسایدی هەڵەبجە

وڵات	ژمارە	دووبارەبوونەوە
بەریتانیا	5	%25
ئەمریکا	3	%15
نەمسا	3	%15
ئیتاڵیا	3	%15
سوێد	2	%10
ئەڵمانیا	2	%10
نەرویج	1	%5
تورکیا	1	%5
کۆی گشتیی و رێژە	20	%100

نۆیەم: جۆری چالاکی کوردانی تاراوگە بۆ جینۆسایدی هەڵەبجە

بڵاوبوونەوەی وێنە و ڤیدۆی قوربانیانی جینۆسایدی هەڵەبجە، بۆتەمایەی هەژاندنی کوردانی تاراوگە و چالاکی جۆراوجۆریان بۆ هاوسۆزی لەگەڵ ئەو کارەساتەدا سازداوە.

بەپێیی هەواڵ و بابەتەکانیتری رۆژنامەی (کیهان)، (١٣) خۆپیشاندان و رێپێوان لەسەر ئاستی جیهان لەلایەن کوردەوە ئەنجام دراوە و بەرێژەی (٣٠,٩٥٪) و بەپلەی یەکەمی جۆری چالاکییەکان دێت. بەرێژەی (٢٨,٥٧٪) راگەیاندنی مەراسیم و ماتەمینی گشتی بووە و لە پلەی دووەمدایە، بەرێژەی (٢١,٤٣٪)ی چالاکییەکان بڵاوکردنەوەی بەیاننامە و پلاکارد بووە و لەپلەی سێیەمدایە. بەرێژەی (١٤,٢٩٪) نارەزایەتی دیبلۆماسی و بەرێژەی (٤,٧٦٪)ی چالاکییەکانیش دەستبەسەرداگرتنی سەفارەتخانەی عێراق بووە. سەیری خشتەی ژمارە (٩) بکە.

خشتەی ژمارە (٩)

جۆری چالاکی کوردانی تاراوگە بۆ جینۆسایدی هەڵەبجە

جۆری چالاکیی کوردانی تاراوگە	ژمارە	دووبارەبوونەوە
خۆپیشاندان و ڕێپێوان	13	30.95%
مەراسیم و ماتەمینیی گشتیی	12	28.57%
بڵاوکردنەوەی بەیاننامە و پلاکارد	9	21.43%
نارەزایەتی دیبلۆماسیی	6	14.29%
دەستبەسەرداگرتنی باڵوێزخانەی عێراق	2	4.76%
کۆی گشتی و ڕێژە	42	%100

دەیەم: جۆری قوربانی و زیانە مرۆییەکانی جینۆسایدی هەڵەبجە

ڕۆژنامەی (کیهان) لە زۆربەی بابەتە ڕۆژنامەگەرییەکانیدا، بایەخیداوە بە جۆری قوربانیی و زیانە مرۆییەکانی جینۆسایدی هەڵەبجە لەسەر دانیشتوانەکەی.

لە شرۆڤەی ناوەرۆکی بابەتەکانیدا، بە پلەی یەکەم و بە ڕێژەی (٤٢,٨٦٪) گرنگییداوە بە ڕێژەی شەهیدبوونی هاوڵاتیانی مەدەنیی بەتایبەتی ژن و مناڵ. بە ڕێژەی (٣٨,٣٩٪) باسی لە برینداربوون و ژەهراویبوونی بەرکەوتووان کردووە و بەپلەی دووەم دێت. هەروەها بەرێژەی (١٥,١٨٪) ئاماژەیداوە بە بارودۆخی سەختی ئاوارەیی و دەربەدەریی قوربانییانی کارەساتەکە، هەروەها بە ڕێژەی (٣,٥٧)یش دۆسییەی ونبوون و بێ سەرشوێنبوونی بەرکەوتووانی کیمیایی خستۆتەڕوو. سەیری خشتەی ژمارە (١٠(بکە.

خشتەی ژمارە (١٠)

جۆری قوربانیی و زیانە مرۆییەکانی جینۆسایدی هەڵەبجە

جۆری قوربانیی و زیانی مرۆیی	ژمارە	دووبارەبوونەوە
شەهیدبوون	48	42.86%
برینداریی و ژەهراویبوون	43	38.39%
ئاوارە و دەربەدەریی	17	15.18%
ونبوون و بێ سەرشوێنبوون	4	3.57%
کۆی گشتی و ڕێژە	112	%100

ئەنجامەکان

-کیمیابارانی هەڵەبجە بەپێی پرەنسیپەکانی مافی مرۆڤ و ڕێککەوتنامە نێودەوڵەتییەکان، دەچێتە خانەی جینۆسایدەوە.

-ڕۆژنامەگەریی ئێرانی بە تایبەت ڕۆژنامەی (کیهان)، ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبووە لە رووماڵی بەردەوامی جینۆسایدی هەڵەبجە.

-ڕۆژنامەی (کیهان) یەکەمین ڕۆژنامەی فەرمییە، کە بەشێوەیەکی مەیدانیی جینۆسایدی هەڵەبجەی ڕووماڵکردووە.

-ڕۆژنامـەی (کیهـان) لـە هەمـوو ڕەهەندەکانـەوە، بابـەت و هـەواڵ و وێنـەی بـۆ مـاوەی یـەك مانـگ، لەبـارەی جینۆسـایدی هەڵەبجـەوە بڵاوکردۆتـەوە.

- ژانـرە ڕۆژنامەگەرییـەکان (هـەواڵ، مانشـێت، ڕاپۆرتەهـەواڵ، دیـدار و چاوپێکەوتـن، وتـار، شرۆڤـە، سـتوون، وێنـە و نەخشـە...) لـە ڕۆژنامـەی (کیهـان)دا بایەخیانـداوە بـە جینۆسـایدی (هەڵەبجـە)، بـەڵام هـەواڵ و مانشـێتی لاپـەرە یـەك بـە پلـەی یەکـەم دێـت.

-سـەرجەم لاپەرەکانـی ڕۆژنامـەی (کیهـان) بایەخیانـداوە بـە جینۆسـایدی هەڵەبجـە ، بەتایبەتـی لاپـەرەی یەکـەم کـە بـە گرنگتریـن لاپـەرە دادەنرێـت.

- ڕەهەندەکانـی بایەخـدان بـە جینۆسـایدی هەڵەبجـە بەپێـی پلەبەنـدی لـە ڕۆژنامـەی (کیهـان)دا بریتیـن لـە: مرۆیـی، سیاسـیی، سـەربازیی، پزیشـکیی، دیبلۆماسـیی، ئابووریـی.

-سـەرچاوەی هـەواڵ و داتـا میدیاییەکانـی ڕۆژنامـەی (کیهـان) بـە پلـەی یەکـەم ئاژانسـە ئێرانییەکانـە، پاشـان میدیـا و ئاژانسـە نێودەوڵەتییـەکان و پەیامنێـرە تایبەتییەکانـی خـۆی.

-بەپێـی پۆڵێنـی ڕۆژنامـەی (کیهـان) بـۆ ڕووماڵکردنـی هاوکاریـی مرۆیـی بـۆ قوربانییانـی جینۆسـایدی هەڵەبجـە، یارمەتییـەکان بریتیبـوون لـە: چارەسـەری پزیشـکیی، کۆکردنـەوەی هاوکاریـی مرۆیـی و پزیشـکیی، ناردنـەدەرەوەی بەرکەوتـووان بـۆ چارەسـەر، سـەردان و پشـکنینی بەرکەوتـووان، هاوکاریـی دارایـی، ڕاهێنانـەوەی کۆمەڵایەتیـی و دەروونیـی.

-ڕۆژنامـەی (کیهـان) توانوییەتـی ببێـت بـە دۆکیۆمێنتێکـی گرنـگ بـۆ تۆمـاری هەڵوێسـتی دەوڵـەت و لایـەن و دامـەزراوە جیهانییـەکان کـە هاوسـۆزییان بـۆ جینۆسـایدی هەڵەبجـە دەربڕیـوە.

-ڕۆژنامـەی (کیهـان) سـەرچاوەیەکی گرنگـە وەک تۆمارێـک بـۆ هاوکارییـە مادیـی و مەعنەوییەکانـی ناوخـۆی ئێـران بـۆ هاوسـۆزیی لەگـەڵ جینۆسـایدی هەڵەبجە.

- لەسـەر ئاسـتی نێودەوڵەتیـی، ڕۆژنامـەی (کیهـان) ڕووماڵـی هەڵوێسـتی جیهانیـی بـۆ جینۆسـایدی هەڵەبجـە سـازکردووە.

-بایەخـدان بـە ئامـاری ڕاسـتەقینەی قوربانیـی و زیانـە مرۆییەکانـی جینۆسـایدی هەڵەبجـە، لـە ناوەڕۆکـی بابەتەکانـی ڕۆژنامـەی (کیهـان)دا، بـە سـەرچاوەیەکی گرنگـی زانیاریـی بـۆ قەبـارەی زیانەکانـی جینۆسـایدەکە دادەنرێـت.

*پێشنیاز و ڕاسپاردەکان

-پێویسـتە میدیـاکان لـە ڕێـی درووسـتکردنی ڕایگشـتییەوە، ڕێگـە لـە جینۆسـاید بگـرن و تاوانبارانیـش بـەردەوام ڕووبـەڕووی دادگا بکرێنـەوە.

-میدیـاکان بـە بڵاوکردنـەوەی کلتـوری ناتوندوتیژیـی و ئاشـتییانە لەنێـوان نەتـەوە و ئاییـن و مەزهەبەکانـدا، هەرجـۆرە بەرنامـە و پیلانێـك بـۆ پەنابردنـی نەتـەوە و ئایینـەکان بـۆ جەنـگ و جینۆسـاید، لەباربـەن.

-ئاشـناکردنی جەمـاوەر بـەو جینۆسـایدانەی دژ بـە گەلـی کـورد کـراون، هەوڵدانیش بۆ تۆمـاری داتـا و بەدۆکیوێنتکردنی جینۆسایدەکان.

-میدیـای کوردیـی ئەرکـی سەرشـانییەتی دۆسـێکانی جینۆسـایدی گەلـی کـورد بـە میدیـاکاران و ڕایگشـتیی جیهانیـی

بناسێنێ.

-هاندانی میدیاکاران و توێژەران بۆ بەجێهێنانی توێژینەوە بە میتۆدەکانی تر، لەسەر دۆسێکانی جینۆسایدی گەلی کورد.

-ئەنجامدانی توێژینەوە لەسەر رۆژنامەکانی تری ئێران (بۆ نموونە رۆژنامەکانی: ابرار، جمهوری اسلامی، اطلاعات...) کە رووماڵی جینۆسایدی هەڵەبجەیان کردووە هەتا ئاستی بایەخدانی ئەو رۆژنامانەش بەو جینۆسایدە تاوتوێبکرێت.

-توێژینەوە دەربارەی هەڵوێستی میدیای جیهانیی بۆ جینۆسایدی هەڵەبجە و، چۆنێتی رووماڵکردنی ئەو تاوانە گەورەیە کە کە پرەنسیپەکانی مافی مرۆڤی تیادا پێشێلکرا.

-هەوڵدان بۆ بەدەستهێنانی ئەرشیفی رادیۆ و کەناڵە تیڤییەکانی ئێران و جیهان، کە رووماڵی جینۆسایدی هەڵەبجەیان کردووە، لەپێناو شەنوکەوکردنیان بەمیتۆدی زانستیی بۆ باشتر تێگەیشتن لە شێوازی رەنگدانەوەی جینۆسایدەکە لە میدیادا.

سەرچاوە کوردییەکان:

حەمەی حەمە سەعید: گازبارانی هەڵەبجە و راستی ڕووداوەکە، چاپی یەکەم، ٢٠١٤

مارف عومەر گوڵ (دکتۆر): عیراق لە پێشێلکردنی بنەما ئیمپیرەتیڤەکانی یاسای نێودەوڵەتانەوە بۆ جینۆساید، گۆڤاری ئەنفال، ژمارە (١) ساڵی (٢٠٠٠)

مایکل جەی کیلی دکتۆر: تارماییەکانی هەڵەبجە، وەرگێرانی (کارزان محەمەد)، لە بڵاوکراوەکانی چاپوپەخشی جەمال عیرفان، چاپی یەکەم ٢٠١٢

نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوە لەناو بازنەدا، چاپی دووەم.

سەرچاوە عەرەبییەکان:

حسن محمد طوالبة: مناقشة في النزاع العراقي الإيراني، بيروت، منشورات الوطن العربي، ١٩٨٤

الوفيق السامرائي: حطام البوابة الشرقية و حقائق عن الزمن السيئ في العراق : قراءه جديده في حربي الخليج الاولى و الثانية، كويت ١٩٩٧.

سەرچاوە ئینگلیزییەکان

-Book and articls:

Lemkin, Raphael, Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress, Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, ١٩٤٤.

Sarkin, Jeremy & Fowler, Carly, ٢٠٠٨, Reparations for Historical Human Rights Violations: the International and Historical Dimensions of the Alien Torts Claims Act Genocide Case of the Herero of Namibia, Human Rights Review, N ٩.

-Electronic Sources:

-CBS News, Chemical Ali: Alive and Held (August ٢٠٠٣ ,٢١), www.cbsnews.com/stories/٢٠٠٣/٠٤/٠٧/

iraq/printable ٥٤٨٠٩٩.shtml.

١٩٢٥- Geneva Protocol, Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare

https://www.un.org/disarmament/ar/wmd/bio/-١٩٢٥geneva-protocol/

UN: Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide:

https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.١_Convention٢٠٪on٢٠٪the٢٠٪Prevention٢٠٪and٢٠٪Punishment٢٠٪of٢٠٪the٢٠٪Crime٢٠٪of٢٠٪Genocide.pdf

- Convention:

-The Brussels Convention on the law and custmos of war ١٨٧٤.

UN:Convention on the Prevention and Punishment of Genocide, ١٩٤٨.

United Nations General Assembly Resolution, ٩٦ ,١٩٤٦, The Crime of Genocide.

سەرچاوە فارسییەکان:

*کتاب:

ابوترابیان، حسین: مطبوعات ایران از شهریور ١٣٢٠ تا ١٣٢٦. چاپ ١٣٦٦، مؤسسه اطلاعات.

رایف، دانیل و دیگران: تحلیل پیامهای رسانه ای، کاربرد تحلیل محتوای کمی در تحقیق، ترجمته مهدخت بروجردی علوی، تهران: سروش.

صدریطباطبائیﻧﺎئینی، سیدمحمد: راهنمای مطبوعات ایران (١٣٠٤ تا ١٣٥٧). جلد اول، چاپ ١٣٧٨، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانەها.

علی اکبر ویلایتی: تاریخ سیاسی جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ اول ١٣٧٦.

محمد درودیان: شلمچه تا حلبجه، چاپ اول ١٣٧٦، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.

محمد درودیان: أغاز تا پایان (سیری در جنگ ایران و عراق): مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، چاپ سوم ١٣٧٩.

*مجله:

اسعد اردلان، محمد رامبد فرهودی مقدم: ارزیابی حقوقی فاجعه حلبچه و انفال و تاثیرات ان در تحول حقوق بین الملل، مجله دانشنامه حقوق و سیاست، شماره ٢٥، پاییز ١٣٩٤.

سید جعفر حسینی و دیگران: بررسی جنایت نسلکشی «با مطالعه موردی جنایات انجام گرفته در سردشت و حلبچه، فصلنامه جامع دفاع مقدس، سال چهارم، شماره ٤، تابستان ١٣٩٨.

پاشکۆ:

چەند لاپەڕەیەکی ژمارە جۆراوجۆرەکانی ڕۆژنامەی (کیهان) کە دەربارەی جینۆسایدی هەڵەبجەن.

کیهان

پیشرویهای وسیع سپاه اسلام در استان سلیمانیه عراق

کیهان

گزارش کامل پیروزیهای بزرگ ایران در عملیات والفجر-۱۰

اسامی کاندیداهای انتخابات مجلس سوم در کیهان امروز

رئیس مجلس: صدام در جبهه های نبرد وصحنه های سیاسی بین المللی در حال سقوط است

کیهان

حمله سپاه اسلام در منطقه عمومی «دربندیخان» عراق آغاز شد

گزارش های کیهان از آخرین رویدادهای انتخابات مجلس سوم

درخواست از نمایندگان مجالس جهان برای داوری در باره فاجعه حلبچه

دعوت ایران از مجامع بین المللی برای مطالعه مجروحین شیمیایی حلبچه

اعتراض جهانی علیه قتل عام حلبچه بالا گرفت

تدارک وسیع کاندیداها و گروهها برای کسب آرای مجلس سوم

دیداری با مجروحان شیمیایی حلبچه شاهدان عینی جنایت اخیر رژیم عراق

Abstract:

This research, the reflection of chemical bombardment genocide of Halabja in Iranian journalism- Kayhan newspaper as a sample, investigates the level of significance and the ways of covering the chemical bombardment of Halabja in one of the most popular and daily Persian newspapers. The goal of the research is to study all the genres and articles of Kayhan newspaper regarding the victims and the injured people of the attack. Content analysis method is used to analyze the subject matter. This research comprises of three parts: the methodology and two major parts. In the methodology the content, the method, the questions, the significance and the delimitations of the research are presented. In the first part, the concepts, principles of genocide and Halabja case is discussed in the light of the international treaties. The second part involves a short introduction of the Kayhan newspaper which is the sample of the research along with the analysis of all the issues of one month of the newspaper between(20th of March to 20th of April 1988)which contains various aspects of the genocide of

Halabja during the Iraq-Iran war. At the end of the research, a number of results and recommendations are presented for further research.

Keywords: Kayhan newspaper, genocide of Halabja, Kurdistan Region

ملخص البحث:

(عمليات الإبادة الجماعية بالقصف الكيميائي لحلبجة وانعكاساتها في الصحافة الأيرانية -صحيفة كيهان نموذجا). البحث محاولة لمعرفة مدى اهتمام صحيفة يومية إيرانية واسعة الإنتشار، بجريمة قصف بلدة حلبجة الكوردية، بالسلاح الكيميائي و التعرف على نوعية و اساليب تغطيتها إعلاميا، وذلك من خلال عرض ومناقشة كافة الأنواع الصحفية التي عالجت موضوع الجريمة وضحاياها في حينها. يتكون البحث من مبحث خاص بالمنهجية واسئلة البحث واهميته ومعوقاته، علما بأن الباحث قد اعتمد في دراسته منهج تحليل المضمون والمحتوى. ومبحث أخر خاص بعرض أسس و مفاهيم الإبادة الجماعية وملف قصف حلبجة بالسلاح الكيميائي و مناقشتها من منظور الإتفاقات الدولية. وفي مبحث آخر تم عرض ماهية صحيفة كيهان الفارسية وموجز عن تأريخها. وتم اختيار اعداد شهر كامل من تلك الصحيفة كعينة عمدية تبدأ بتأريخ ٢٠ آذار وتنتهي بتأريخ ٢٠ نيسان من عام ١٩٨٨ وهي الفترة الزمنية التي سلطت فيها الصحيفة الضوء على جريمة القصف الكيمياوي خلال الحرب العراقية ــ الإيرانية. وفي الختام توصل البحث الى عدد من النتائج والإستنتاجات والتوصيات.